

Artikulua eta bokal paragogikoa Bermeoko leku-izenen corpusaren azterketatik abiatuta

Irene Allika Azpeitia
Filologoa

Artikulu honetan determinatzailea aztertu da Bermeoko leku-izenak hartuta, batzuekin zalantza izaten delako artikuluekin erabili behar diren ala ez.

Artikulua ez zen leku-izen guztietan agertzen, eta agertzen zenetan ere (baserri-izenetan, esate baterako), ez zen sistematikoa; artikulua gabeko aldaerek interferentzia egiten zuten. Beraz, artikulua ez zen leku-izen guztietara heldu. Gaur egun, artikulua gabeko leku-izenak dira nagusi, eta artikulua generikotasunari lotuta gelditu da.

Kontsonantez bukatutako leku-izenetan artikulua gabeko eta artikuludun aldaerak jaso diren arren, askok badute hirugarren aldaera bat: amaieran *-e* bokala duena. Hauetariko batzuek ez dute artikuludun aldaerarik. Gaur egun, kontsonantez bukatutako leku-izenetan *-e* bokala eransteko joera zabalduta dago salbuespenak dituen arren.

In this paper, the author analyses the use of the determinant in place-names in Bermeo because the use of these quite often causes certain doubts. In our corpus the determinant doesn't appear in all place-names, and when it appears (as for instance, in farm-names) it doesn't do so in a systematic way. The variants without determinant interfere with the variants with determinants. The article or determinant has not arrived to all place-names. The denominations with article are related to generic names. Most of the names finished in consonant take one final *-e*. This is the most expanded tendency in the collected corpus.

0. Sarrera

Orain dela sei urte hasi ginen Bermeoko leku-izenen bilketa egiten¹, hau da, toponimia handia eta toponimia txikia batzen. Ahozkoa jasotzeko Bermeoko baserri guztietara jo genuen, baita jausita edo hutsik zeuden baserrien jabeengana ere. Idatzizkoa, berriz, artxiboetan bilatu zen. Bilketa honetan, hasiera-hasieratik, nabarmen gelditu zen artikulua ahozkoan ez zela ia erabiltzen, eta lan bibliografikoetatik eta artxiboetako agerietatik jasotako leku-izenetan ez zela era sistematikoan agertzen. Zenbait leku-izen artikulua gabeak baziren ere, beste leku-izen batzuek ia interferentziarik gabe erakusten zuten artikulua. Horrez gain, beste zenbait leku-izenek bukaeran artikulua ez zen “-e” bokala erantsita zeukaten. Horrek guztiak eragin zuen leku-izenen bilketa osoaren azterketa egitea: artikulua noiz eta zer testuingurutan agertzen zen, eta bokal paragogikoak leku-izenetan zuen eragina, nola zegoen zabaldua, noizkoak ziren lehenengo agerraldiak...

Erabilitako adibideak, beraz, Bermeko leku-izenak dira. Beltzez idatzitakoek, Bermeoko leku-izenen bilketa egin dutenek herrirako egin duten proposamena adierazten dute. Letra etzanez adierazitakoak idatzizko iturrietatik jasotakoak dira eta [ ] artean adierazitakoak ahozko bilketatik jasotakoak dira. Baserri askok izen bat baino gehiago dutenez, proposatutako izena ez eze, duen beste izen bat ere komentagarria izan daiteke. Hori dela eta, zenbait kasutan beltzez adierazitako leku-izena eta etzanez adierazitakoa desberdinak izango dira.

Gaur eguneko erabileran, artikulua generikotasunari lotuta dago, hau da, izen arrunt direnekin erabiltzen da. Berdin gertatzen da leku-izenetan, generikotasunetik hurbil daudenetan agertzen da; izen berezietan, espezifikotan, berriz, ez dago artikulurik. Herri barruan generikotasunetik hurbil dauden leku-izenak ugariago dira; baserri-auzoetan, ordea, nekezago jaso dira.

Leku-izenak generikotasunetik sortutakoak dira, nahiz eta zaharrak diren asko ilunak izan. Generikoak izan diren neurrian, artikulua hartu izan dute eta espezifikoa bilakatzeko galdu. Hori dela eta, artikuludun aldaerak artikulua gabekoekin txandaka jaso izan dira. Artikulua gutxika-gutxika sartu zen, eta beraz, leku-izen zahar askok, edo ez zuten artikulurik, edo geroago erantsi zitzaizkien, espezifikotasunaren bidean, esan bezala, galtzeko. Baina artikuluen galera ez da garai jakin batean jaso, leku-izenak ere garai desberdinetan sortutakoak direlako.

Bermeoko leku-izenen corpusaren azterketa honetan, interferentziarik pisu handia dute. Ikusi izan da eskribauek, euskaldunak eta herrikoak izanda ere, garaiko gaztelaniaren legeei josita idazten zutelako: gaztelaniako grafiaz, eta askotan, toponimoak gaztelaniaz emanez. Zenbait kasutan idatzizko aldaerak eta gaur eguneko ahozko aldaerak urrun daude, eta ez da ahozkototasunari lotutako arau morfofonologikoengatik, gaztelaniarako balio duen aldaera nagusitu delako baino. Kasu horietan, interferentzia modura agertzen diren aldaerak gaur eguneko erabileratik hurbilago daude.

---

1. Allika, Irune eta Uriarte, Bitor: *Bermeoko leku-izenen bilketa*. Argitaratu gabea.

Horren adibide argiena, artikulurik ez daraman leku-izen hau da: **Almika**. Leku-izen hau baserri-izena eta auzo-izena da. Oinarri moduan beste leku-izen bitan jaso da: baserri-izen batean, **Almikatxu**, eta paraje-izen batean, **Almikaondo**. Paraje nagusi-nagusietan eta baserri-izenetan gertatzen den moduan, artikulua sistematikotasunez erantsi da. Badirudi horiek ez direla hain aldaerazak. Leku-izen honen aldaerarik zaharrena 1093ko *Albonica* da. Gero 1493tik aurrera *Alboniga* besterik ez da jaso. Inoiz interferentziaren bat jaso da auzo-izenean: 1656an *Albeinca* eta 1666an *Alboinca*. **Almikatxu** baserri-izenaren bilketan ere, 1787an *Albincachu* jaso da. Interferentzia horiek erakusten dute jaso den lehenengo agerralditik gaur eguneko ahozkorako tarteko pausu batzuk zeintzuk izan diren. Sistematikotasunez jaso izan den aldaera, *Alboniga*, berriz, urrun gelditzen da. Auzoa herriarekin lotzen duen paraje zabalaren izenari esker, **Almikaondo**, azalean gelditzen da *Alboniga* ez zela erabiltzen zen aldaera, ez delako behin ere jaso: 1621ean *Alboincaondo*, 1659an *Albeincaondo*, 1745ean *Albincaondo*, 1748an *Almoicaondo*, 1803an *Almicaondo*, 1843an *Almikondo*. **Almikaondo** leku-izenaren aldaeretatik ateratzen da herriko hiztunen erabileran **Almika** nola aldatu den.

Artikuluarekin ez dago berdin egiterik. Esan bezala, leku-izenetan *-a* bukaeradun aldaerak *-a* gabekoekin txandaka jasotzen dira. Garai batetik aurrera, *-a* bukaeradun aldaerak nagusi heltzen dira XX. mendera arte, baina hiztunengandik ez da *-a* bukaeradunik jaso. Eskribau eta notarioen eskua dagoela esan daiteke. Hau da, azentu aldetik azken silaban azentua duten leku-izenei, oxitonoei, *-a* bokala gehituz gero gaztelaniaren erregelatara errazago egokitzen dira, paroxitono bilakatzen direlako, eta beraz, onargariagoak egiten dira gaztelaniazko testuinguruetan.

Gaur egun ere, *-a* bukaeradun aldaerak gaztelaniarekin lotzen dira; hau da, gaztelaniaz dabiltzanerako dira. Hiztunek euskaraz ari direnean “*Burgo* Garbola baño tziki³au³e da” esango dute, baina gaztelaniaz “*Burgoa* es más pequeño que Garbola”.

Bokalez amaitzen diren leku-izen asko artikulua gabeak dira, beste batzuek galdu egin dute. Kontsonantez amaitzen direnen artean batzuek ez dute artikulurik jaso; beste batzuek, ordea, bai. Multzo horretakoek, kontsonantez bukatzeko eragozpenen bat erakusten dute, bukaeran deklinabide-markak eranstetik datorren “*-e*” bokal paragogikoa eransteko joera nabaritu baita. Joera hori zabaldu egin da, eta gaur egun zabal-zabala da, zenbait salbuespen badira ere.

Ikus ditzagun Bermeoko adibideak erabilia bi kasuok nola jaso diren:

1. Bokalez amaitutakoak

-a amaiera dutenak:

- Berezko *-a* bokalez amaitutakoak: **Txorna, Kafranka, Almika, Artika, Errenta, Erribera, Errosa, Kikunbera, Ponpa, Tranpa...**

- Elkarketan:

erreka: **Infernuerreka, Artikerreka...**

errota: **Olaerrota, Tribizkoerrota...**
gorta: **Olagorta, Oiangorta, Zezenkorta...**
landa: **Etxebarrilanda, Paradako landa...**
ola: **Azaola, Nafarrola, Garbola.**
punta: **Lamiaranpunta, Erleko punta.**

- Eratorpenean:

-*aga*: **Txibitxiaga, Dolareaga, Gibelortzaga, Mazaleriaga, Madariaga, Etxebarriaga, Asuaga, Mutiaga, Ametzaga, Iturriandiaga, Urdaiaga, Ezkiaga, Sagarraga, Altxurraga, Irabiaga...**
-*eta*: **Laubidieta, Jentillatxeta, Aldatzeta, Andiriminieta, Arrizurieta, Atxeta, Bidebarrieta, Bidezaretza, Biorreta, Elorritxueta, Ganeta, Ikaieta, Iruarrieta, Irukurtzieta, Iturrieta, Olazarreta, Pisueta, Ormabarrieta...**
-*eria*: gremio edo ofizio jakin bati erreferentzia egiteko: **Telleria, Adoberia, Errenteriaportale, Zesteriakalea, Denderiakalea, Karnazeriakalea, Peskaderiakalea...**
-*tza*: **Zitza, Zikintza, Kukutza, Txindurtza, Elortza, Okarantza, Artza...**

Badira, horietaz aparte, bukaeran *-a* ageri duten leku-izenak baina, hauetan, bokala ez da izenak berezkoa duena, artikulua baino. Hauen artean multzo bi bereiz daitezke: generikotasunetik hurbil daudenak, eta gaur egunera bizirik heldu ez diren leku-izen historikoak edo fosildurik heldu direnak. Ondoren zabalago aztertzen dira 3. atalean.

-e amaiera dutenak:

- *-e* berezkoa dutenak bukaeran: **Agirre, Torre, Trake, Erle...**

- Elkarketan:

alde: **Garalde, Artalde, Pedrualde, Olalde, Iturrialde, Mendialde...**

aurre: **Mañuaurre, Mastiaurre...**

(bit)arte: **Bonbillarte, Uriarte, Errekarte, Bidarte, Errekabitate, Mastibitate...**

bide: **Lantzabide, Lorbide...**

etxe: **Bidetxe, Erdikoetxe, Goienetxe...**

erre: **Etzerre, Ametzoterre...**

gane²: **Armokigane, Goikogane...**

kale: **Goienkale, Sagar calle (Denderia), Artecalle, Barrencalle (Erremediokalea).**

luze: **Sololuze, Mendiluz, Landaluze...**

oste: **Portaloste, Hospitaloste (Eskolakalea)...**

torre: **Usatorre.**

- Eratorpenean:

-*be* / *-pe* atzizkiz bukatutakoak: **Basabe, Nafarrolope, Miskatupe, Galdizepe, Urdillape, Kantarape, Kateape, Usape, Errosape, Talape...**

---

2. 'gane' bokal paragogikoz lexikalizatuta dagoen hitza da.

Badira amaieran -e bokala ageri duten beste leku-izen batzuk, baina hauetan -e ez da berezkoa. Kontsonantez bukatzen diren leku-izenek erakusten duten bokal paragogikoa da: **Baztarre, Gibeles, Gaztelugatxe, Axnabarre, Arbaltze, Astazabale...** Ondoren, 4. atalean zabalago aztertzen dira.

-i amaiera dutenak:

- Amaieran -i bokala berezkoa dutenak: **Armoki, Egi, Madari...**

- Elkarketan:

(h)andi: **Aspoandi.**

(h)arezi: **Lauziriko arezi, Luisen arezi, Peruarezi...**

(h)arri: **Potorrari, Ugarri, Sillarri.**

azpi: **Sagarrazpi, Altxurragazpi, Enparaneazpi, Bonbillarteazpi, Zuluetazpi...**

barri: **Etxebarri, Errotabarri, Lubarri, Basobarri, Kasabarri, Olabarri...**

busti: **Añabusti.**

(h)egi: **Olegi.**

gorri: **Iragorri, Iratzagarri...**

gutxi / gitxi³: **Talagutxi, Portuguichia (Portuzarra), Urgitxi...**

iturri: **Argñiturri, Jentilliturri, Kakiturri...**

mendi: **Kurtzemendi (Truboietagane), Urkamendi...**

sarri: **Urkisarri.**

txiki: **Aspotxiki, Lameratxiki.**

ibi: **Urubi.**

zubi: **Erregiñazubi.**

zuri: **Zurtzuri, Etxezuri, Urzuri.**

- Eratorpenean:

-di / -ti: **Altzadi, Arantzadi, Sagasti, Urkidi, Oladi, Zepondi, Txopodi, Emaldi, Eskobadi, Gaztañadi, Giñarradi, Matadi, Sagardi, Singidi, Zumeldi, Intxausti, Gisasti, Amezti, Arezi...**

-(t)egi: **Akulategi, Lupetegi, Mintegi, Aportategi, Aroztegi, Beitegi...**

- Deklinabidean:

-ti / -di ablatiboa: **Beiti, Uriatziti, Zarragoiti, Urezandi...**

-o amaiera dutenak:

- -o berezkoa dutenak amaieran: **Burgo, Arballo, Azatarro, Goroso, Izaro.**

- Elkarketan:

baso: **Landabaso, Atxanarrobaso, Errementaribaso, Migelantonbaso, Erlebaso, Barberubaso, Abadebaso, Opilbaso, Sanjuanbaso...**

---

3. 'gitxi' eta 'gutxi' aldaerak jaso dira, eta biak aurkitzen dira proposatutako izenen artean horrelaxe jaso baitira.

ondo: **Morondo, Iturrondo, Aranondo, Almikaondo, Karabiondo, Egikondo...**

salto: **Usalto.**

solo: **Antonsolo, Txapelsolo, Bustinsolo, Kantarasolo, Amandresolo, Gernikasolo, Ingelesolo, Intxaursolo, Iturrisolo...**

- Eratorpenean:

-ero atzizkidunak: **Torrontero, Txokolatero.**

-illo: **Kakadillo (Kakallo), Ganbarrillo.**

-io bukaera: **Ermetxio, Bermeio (Bermeo), Dibio, Kurtzio...**

-txo: **Azeretxo.**

- Deklinabidean:

Nongo adierazten duen leku-genitiboa: **Belauko, Matxitxako, Ezkiagabeko, Nafarrologoiko, Ermetxioerdiko, Agirrebarrenengo, Auzoko...**

-ko, balioa adierazten duena: **Laumariko.**

-u amaiera dutenak:

- *-u* berezkoa dutenak amaieran: **Ermu, Igartu, Miskatu, Pedru, Fradu, Gaztelu, Juramentu, Justu, Esparru, Poiu, Saitu...**

- Elkarketan:

buru: **Poiuburu, Aranburu, Mintegiburu, Akulategiburu, Almikaburu, Biorretaburu, Arretaburu, Altamiraburu, Portuburu...**

leku: **Aizeleku, Frailleleku, Sartzailleku...**

ortu: **Maiteortu, Bekortu, Goikortu...**

zarratu: **Santizarratu...**

- Eratorpenean:

-*txu* txikigarria: **Aritzatxu, Axpaltxu, Errotatxu, Landatxu, Azatarrotxu, Almatxu, Agirretxu, Mintegitxu, Ariztitxu, Zuluetatxu, Arbitxu, Mastitxu, Pastitxu, Ortutxu...**

Gaztelaniaren eraginez, leku-izenen amaierako bokala *-o* bilakatu denean, leku-izenen proposamenean *-u* berreskuratu da: **Pozuillune** [Posoilluné], *Katukale* [Katokále] (**Iskiñarruaga**), **Portuzarra** [Portosarrá]...

Hala ere, badira idatzizko agerraldi zaharrenetan *-o* amaiera izan duten leku-izen zaharrak, gerora *-u* eman dutenak:

Idatzizkoa	Proposatua
<i>Maño</i>	Mañu
<i>Demenido</i>	Demiku
<i>*Pago/*Fago</i>	Fagu

2. Kontsonantez amaitutakoak

Kontsonantez bukatutako leku-izenak, bokalez bukatutakoekin alderatuz gero, urriagoak dira. Kontsonantez bukatutakoak, idatzizkoak erakusten duenez, artikularekin edota artikulurik gabe agertu izan dira; baita -e bokal paragogikoarekin ere.

Gaur egun, leku-izenak nagusiki mugatzailerik gabe erabiltzen dira. Izan ere, leku-izenak bereziak badira, generikotasunetik urrundu eta espezifiko bihurtu behar dute; beste era batera esanda, artikulurik gabe gelditzen dira.

Echeerrea (erretako etxea) > **Etixerre** (etxe errearen lekua)

Echesarra (zaharra den etxea) > **Etxezarre** (etxe zaharraren lekua, etxerik ez badago ere)

Izen berezi bilakatzeko bide horretan, artikulua hartu izan duen lekua, hutsik geratu da (beti ez da aldaera hau, kontsonante hutsez bukatutakoa islatu), eta kontsonantez amaitutako leku-izenek -e⁴ bokal paragogikoa hartzeko joera izan dute. Kontuan izan behar da, idatzizkoaren arabera, badirela inoiz artikulurik izan ez duten leku-izenak ere:

-V(+a)>-V	-C(+a)>-Ce
1500 <i>Maño</i> , 1610 <i>Mañua</i> , 1724 <i>Maynu</i> Mañu	1696 <i>Arana</i> , 1818-50 <i>Aranes</i> , 1846 <i>Arenes</i> Arane
1285 <i>Burgoa</i> , 1882 <i>Burgo</i> Burgo	1656 <i>Gogenzabala</i> , 1775-1831 <i>Goyenzabal</i> , <i>Gontzabal</i> , 1897-98 <i>Gonchabale</i> Goientzabale
1706 <i>Urguichia</i> , 1828 <i>Urguichi</i> Urgitxi	1514 <i>Gibela</i> , 1857 <i>Gibele</i> Gibele
	1645 <i>Gortaederra</i> , 1788 <i>Cortaeder</i> , 1774 <i>Corteder</i> , 1838 <i>Cortederregoicoa</i> , 1845 <i>Cortaerre</i> , 1834 <i>Corterre</i> , [Górtarre] Gortaederre
	1828 <i>Uroza</i> , 1978 <i>Urotz</i> , 1896 <i>Ur-etze</i> Urotze
	1779 <i>Astiazabal</i> , 1910 <i>Artazabala</i> , [Astazalé] Astazabale

Joera hau, hots, kontsonantez bukatutako leku-izenetan bokal paragogikoa agertzekoa, XVII.-XVIII. mendetatik aurrera jaso bada ere, XIX. mendetik aurrera biziago bete izan da eta gaur egun leku-izen zahar eta berrietara hedatu da. Hala ere, badira salbuespenak.

3. Artikulua

3.1. Artikuludun leku-izenak

Artikulua gaur egungo hiztunen erabileran urria da. Artikuludun leku-izenak gutxi dira, eta multzo bitan banatzen dira:

3.1.1. Gaur egun ere generikotasunetik hurbil dauden leku-izenak: **Portu-nagusia** (1704 *Puerto*), **Portuzarra** (1973-74 *Portuzarra*), **Tonpoia** (1676

4. Deklinabide-markak eranstea sortutakoa da. Hala dio Mitxelena: «Esto es lo que ha ocurrido con muchos nombres de lugar en dialectos orientales: de Paris-en 'en Paris' dividido Paris-e-n, Paris-e-ko, Paris-e-tik, etc. se ha deducido un nominativo Parise. Así -e es claramente paragógica en casos como Akize Dax, de lat. Aquis» Mitxelena *FHV*, 133.

Tonpoya), **Iturriak** (1590-96 *Yturria*), **Iruiturriak**, **Aretxokerra** (1843 *Arech oquer* eta 1845 *Arech Oquerra*), **Txorroa** (1632 *Choroa*)...

Hauek, neurri handi batean, hiriguneko leku-izenak dira; baserri-auzoetan, ordea, urriagoak dira generikotasunari lotutako leku-izenak. Kontuan izan behar da, leku-izen ugari generikotasunetik sortutakoak direla. Hori dela eta, huts-hutsean ageri direnean⁵, artikulua erantsita dute eta deklinaturik ageri direnean, ordea, euskararen jokabideari jarraituta, ez dute artikulurik erakusten. Egoera horretan daude, gaur egun, herri barruko leku-izen asko; ez, ordea, baserri eremuetakoak:

Tonpoia: [Tonpoié] / [Tonpoi₃é], [Tonpoién] / [Tonpoi₃én] baina [Tonpóitzik], [Tonpoiré], [Tonpoiko bedarlékue].

Portuzarra: [Portosarrá], [Portosarrán] baina [Portosarrétik], [Portosarrerá], [Portosarreko itzurri bí₃ek].

3.1.2. Gaur egunera bizirik heldu ez diren leku-izen historikoak edo fosilduturik heldu direnak: **Otaebagia**, **Mastiebagia** ('ebagi' partizipiodunak), **Arzabala** (1373 *Arzabala*), **Ermendurua**, **Ostraidua** (1577-78 *Ustraidua* eta 1578 *Ostraydua*), **Errotabarria** (1575 *Rotabarria*), **Errotazarra** (1663 *Errota carra*)...

3.2. Artikuludunak vs artikulugabeak

Idatzizko agirietan, bokalez bukatutako izenetan ia ez da artikulurik agertzen eta kontsonantez bukatutakoetan hiru aukera daude: artikulurik gabe, artikuluekin eta bokal paragogikoekin.

3.2.1. Artikulua zalantzazkoa jotzen da

3.2.1.1. Artikulugabeko aldaerak artikuludunekin txandaka aspalditik agertzen badira ere, eskribauek *-a* bukaeradunak jasotzeko joera dute; gehienbat baserri-izenetan, ia XX. mendera arte ez da *-a* bukaera gabeko aldaerarik jaso: **Gibele** (1514 *Guibela*, 1857 *Guivele*), **Talagutxi** (1542 *Talagutxia*, 1973-74 *Talagoitxi*), **Beiti** (1578 *Beytia*, 1857 *Beiti*), **Saitu** (1591 *Zaitua*, 1910 *Saichu*), **Poiu** (1578 *Puxea*, *Puxua*, 1670 *Poiua*, 1938 *Poyu*), **Egi** (1637 *Eguia*), **Igartu** (1682 *Ygartua*, 1938 *Igertu*), **Pedru** (1663 *Peduraa*, 1704 *Pedrua*, 1938 *Pedru*), **Ermu** (1646 *Hermuas*, 1847-74 *Ermu Goycoa*), **Agirrebarrenengo** (1704 *Aguirre Barrenengoa*), **Etxebarrimotzene** (1704 *Echevarria*, 1775-1831 *Echebarria mochena*, 1859 *Echebarri mochena*, 1938 *Echevarri-mochene*), **Beasko** (1745-46 *Veazcoa*, 1938 *Biesko*), **Erramuene** (1733-1845 *Erramuena*, 1928 *Erramuene*, 1944 *Erramone*)... *-a* amaiera ia era sistematikoan agertzen da hauetan, eta sarritan, *-a* gabeko aldaerarik tartean jaso gabe, bestelako leku-izenetan txandakatzea nabarmenagoa denean.

Beraz, badira arrazoiak pentsatzeko, paraje nagusi askotan eta baserri-izen gehienetan ezinbestekotzat jotzen den artikulua nahiko zalantzazkoa dela.

---

5. «Kontuan izan behar da hitzak edo izen arruntak aipatu behar direnean, mugaturik, hau da, artikulua erantsita ematen direla: etxea, sagastia, portua, aldatza...» Euskaltzaindia (1985): *Euskal gramatika. Lehen Urratsak I*, Iruñea.

3.2.1.2. Zenbait leku-izen alderatuz gero, esate baterako baserri-izenak, artikulua gabeko aldaera nahiko zaharra da (zenbait kasutan zaharrena ere bai) eta artikuludun aldaerarekin txandakatzen da.

‘Etxebarri’ baserri-izena hartuz gero, esate baterako, artikuluekin jaso da gehienetan; baina, inoiz, leku-izenaren lehenengo agerraldia artikulua gabekoa izan da. Beraz, datuetatik ondoriozta daiteke, XVII. menderako leku-izenaren bigarren osagaia ‘barri’ izanda, artikulua zalantzazkoa zela nahiz eta artikulua geroago ere agertu. Aurrerago esan bezala, artikulua leku-izenak duen generikotasunarekin lotuta dago.

Proposatua	XVI	XVII	XVIII	XIX
Errotabarria	1575 <i>Rotabarria</i>			
Etxebarrierreka	1563 <i>Hechavarria</i>	1632 <i>Echabari ereca</i>		1857 <i>Echevarriaerreca</i>
Etxebarri (Demiku)	1578 <i>Echavarria</i>			1825 <i>Echebarri</i>
Etxebarrilanda		1682 <i>Echavarri</i>	1701 <i>Echavarria</i> 1791 <i>Echevarri</i>	1804 <i>Echevarri</i> 1825 <i>Echevarri Landa</i>
Etxebarria de Aroça			1703 <i>Etxabarria de Aroça</i>	
Marinone				1857 <i>Etxebarri</i>
Josune		1682 <i>Echavarria muculu</i>	1791 <i>Echevarri Beotegui</i>	

‘barri’ osagaia ageri duten beste leku-izenetan (guztiak XIX. mendekoak) ez dago artikulurik: **Bentabarri** (1829 *Taberna barri*, 1843 *Benta barri*), **Etxetxubarri** (1847-74), **Bidebarrieta** (1896 *Videbarri*).

‘etxe’ osagaia duten leku-izenekin gauza bera gertatzen da. Erreferentzialak diren neurrian, artikulua behar dute, baina agerraldirik zaharrenak, XVII. mende hasierakoak, artikulua gabekoak dira, eta zalantzan jartzen dute, hauek ere, artikulua indarra garai hartan.

Proposatua	XVII	XVIII	XIX
Bidetxe	1601 <i>Vidaeche</i> 1633 <i>Bidechea</i>	1734 <i>Videche</i>	
Paskualetxe	1629 <i>Pasqualeche</i>		
Bengoetxe	1629 <i>Bengoechea</i>	1775-1831 <i>Bengoeche</i>	
Goienetxe	1637 <i>Gojenechea</i> 1676 <i>Goxenechea</i> 1676 <i>Goieneche</i>	1791 <i>Goieneche</i> 1796 <i>Goieneche</i>	
Etxerre		1777 <i>Eche-errea</i> 1791 <i>Echerre</i>	
Piezaetxe			1850 <i>Pieza-eche</i>
Erdikoetxe (San Pelaio)			1835 <i>Erdicoeche</i>
Erdikoetxe (Arane)			1854 <i>Erdicoechea</i> 1857 <i>Erdicoeche</i>
Erdikoetxe (Mañu)			1843 <i>Erdicoechea</i> 1847-74 <i>Erdicoeche</i>

Torre leku-izena hartuta ere, artikulurik gabeko aldaera da zaharrena, XVIII. mendearen hasieran. Mende horren erdialdera jaso da txandakatzea.

Normalizatua	XVIII. lehen zatian	XVIII	XIX
Torre (San Migel)		1745-46 <i>Torrea</i> 1791 <i>Torria</i>	1775-1831 <i>Gastañaga Torre</i> 1811 <i>Torre</i>
Torre (Artika)	1704 <i>Torre</i>	1729 <i>Thorrea</i>	1842 <i>Torre</i>

3.2.2. Artikulua ala -aga leku-atzizkia?

Zenbait kasutan ez dago argi esaterik ikusten den amaierako -a, artikulua den ala -aga leku-atzizkia den. Batzuetan leku-izena behin baino ez da jaso eta artikulutzat jo behar da, esate baterako, **Sagastiandia** (1632 *Sagastiandia*), nahiz eta mende bereko '(h)andi' osagaidun leku-izen bakarrak leku-atzizkia eraman, **Iturriandiaga** (1663 *Yturriandiaga*). Beste batzuetan, ordea, bukaerako bokala den -a leku-atzizkidun aldaerarekin batera aurkitzen da baina ez garai berean. Beraz, artikulutzat zein leku-atzizkitzat jo daiteke: **Goroso** (1575 *Groso*, 1577-78 *Goroso* 1578 *Goroso*, 1785 *Bulusuaga*, 1795 *Gulusuaga*), **Altzurraga** (1702 *Alchur*, 1733-1845 *Achurra*, 1809 *Achurraga*), **Zelaia**⁶ (1575 *Calaya*, 1576 *Çelaya* eta 1646 *Celaya*, 1747 *Zelayta*, 1761 *Zelaietta*).

3.2.3. Leku-izen zahar asko artikulua gabe

Leku-izen ugari, aurrerago esan bezala, izenaren espezifikotasuna dela eta, ez dute inoiz artikulurik jaso: **Galdiz** (1300 *Galdiz*), **Agirre** (1493 *Aguirres*), **Irabiene** (1514 *Yrabien*), **Mendiluz** (1563 *Mendiluz*), **Peña de Oro** (1575 *Peña de horo*), **Azatarro** (1593 *Azatarro*), **Miraflores** (1644 *Miraflores*), **Flores** (1682 *Flores*), **Landabaso** (1775-1831 *Landabaso*), **Zurtzuri** (1827 *Surzuri*), **Basogalant** (1843 *Baso Galan*), **Miskatu** (1876 *Miscatu-baso*), **Esparru** (1893-94 *Esparru*), **Iratzagarri** (1910 *Yrechagarri* eta 1882 *Achuene*), **Urubi** (1928 *Uribi*), **Dibio** (1597-99 *Dibio*), **Aranondo** (1572 *Aranondo*)...

Beste kasu batzuetan, aurrerago aipatu bezala, leku-izenaren agerraldi zaharrena artikulua gabekoa da, eta geroago agertzen da artikuludun aldaera, askotan artikulua gabeko aldaerarekin txandaka.

Proposatua	XVI	XVII	XVIII	XIX	XX
Mañu	1500 <i>Manno</i>	1610 <i>Mañuas</i>	1724 <i>Maynu</i> 1733-1845 <i>Manos</i> , <i>Mainua</i> 1770 <i>Mañuba</i> 1773 <i>Maño</i>	1847 <i>Mañu</i>	
Olegi		1633 <i>Olegui</i>			1910 <i>Oleya</i>
Beitegi		1656 <i>Beitegui</i>	1798 <i>Beitia</i>	1811 <i>Beitegui</i> 1847-74 <i>Beiti</i>	1938 <i>Beichi</i>
Zarragoiti		1670 <i>Zarragoiti</i> 1671 <i>Çarragoitia</i>	1742 <i>Zarragoiti</i>		
Landatxu			1740 <i>Landachu</i> 1787 <i>Landachua</i>		1910 <i>Landachu</i>
Sartzaileku			1775-1831 <i>Zarzalleco</i>	1821 <i>Zarzallecua</i> 1831 <i>Zarzaillecu</i>	
Agirre / Auzoko			1775-1831 <i>Obiaco</i>	1823 <i>Obiacua</i> 1847-74 <i>Obiacone</i>	1910 <i>Obicuenta</i>
Astazabale			1779 <i>Astiazabal</i>		1910 <i>Artazabala</i> <i>Astazabale</i>

6. Kasu honetan, -a bukaeradun aldaera -eta leku-atzizkiarekin txandaka dago. Artika auzoko leku-izen hau ez dau gaur egunera heldu, baina bai San Andres auzokoa: [Selaiꞥá]. Horrek -aga leku-atzizkia murriztuta du, azentuduna, eta bokal itxiak ez dio asimilatorik eragiten, hau da, ez du gradu batean ixten. Artikuludun generikoa balitz, ordea, asimilatuko luke.

Artikuludun aldaera ez da garai jakin batean agertzen; kasu batzuetan XVI. mendean agertzen da (ikus 3.2.4. puntuko *Artikulua galtzen dutenak edo sistematikoki hartzen ez dutenak*), beste batzuetan XVII. edo XVIII. mendean, baina geroago ere azaldu izan da, XIX. edo XX. mendean, ordura arte artikulua gabeko aldaera nagusia izanik. Horrek erakusten du artikulua poliki-poliki sartu zela baina izenen espezifikotasunagatik trabak zituela.

3.2.4. Artikulua osagaika

3.2.4.1. Artikulu gabekoak:

Leku-izenak osatzen dituzten hitz-elkarketetako bigarren osagai batzuek ez dute artikulurik hartzen, edo hartzen dutenean, ez dago adibide askorik. Hona hemen bokalez bukatutako batzuk: 'alde', 'arte' edo 'bitarte', 'baso', 'bide', 'buru', 'ondo', 'solo', eta kontsonantez amaitutako beste batzuk: 'atx', 'bizkar' eta '(h)aran' dira.

a) Kontsonantez amaitutako 'atx', 'bizkar' eta '(h)aran' osagaiek ez dute artikulurik hartzen. Adibidez, **Itubizkar** (1606tik *Itubiscar*). 'atx' osagaidunei bokal paragogikoa erantsi ohi zaie. **Gaztelugatxe** (1793 *Gaztelugach* eta 1867 *Gastelugache*), **Aketxe** (1634 *Aqueache*), **Salbatxe** (1758 *Salbaiche*), **Jentillatxeta** (1854 *Gentillache*), **Bonitoatxe** (1890-91 *Bonitoach*), **Santunatxe** (1910 *Santunache*). Bigarren osagaitzat '(h)aran' dutenen artean, hiru leku-izen daude. Horietako bik ez dute artikulua hartzen (gaur egun hirurei eransten zaie bokal paragogikoa): **Lamiarane**⁷ (1285 *Lamiaran*), **Enparane** (1446 *Emparan*, 1783 *Empare*). Hirugarrena, ordea, artikuluekin jaso da XIX. mendearen hasierara arte hutsik egin gabe, baserri-izenekin gertatzen den moduan: **Arane** (1696 *Arana*, 1818-50 *Aranes*, 1846 *Aranes*, 1859 *Arane*).

b) Bokalez amaitutakoen artean:

'alde', XVI. mendetik aurrera: **Garalde** (1542 *Garalde*), **Artalde** (1610 *Artalde*), **Pedrualde** (1789 *Pedrualde*), **Olalde** (1827 *Olalde*), **Ibiñagalde** (1882 *Ybiñalde*)...

'arte' edo 'bitarte', XVI. mendetik aurrera: **Berjelarte** (1535 *Bergelarte*), **Uriarte** (1578 *Uriarte*), **Bonbillarte** (1644 *Bonbillarte*), **Bidartemotzene**, (1792 *Bidarte*), **Bidarte** (1882 *Bide-arte*), **Errekabitarte** (1911 *Erreca-bitarte*), **Mastibitarte** (1944 *Mastibitarte*)...

'baso', XVIII. mendetik aurrera: **Urkisarribaso** (1736-37 *Urquisarribaso*), **Landabaso** (1775-1831 *Landabaso*), **Musillarrobaso** (1855 *Musilarroa-baso* eta 1863 *Musolarrobaso*), **Abadebaso** (1848 *Abadebaso*), **Errafaelbaso** (1855 *Rafael-baso*), **Katalanbaso** (1855 *Catalanbaso*), **Barberubaso** (1863 *Barberubaso*), **Errementaribaso** (1882 *Errementaribaso*), **Erlebaso** (1884-85 *Erlebaso*), **Atxanarrobaso** (1885-86 *Achanarro-baso*), **Migelantonbaso** (1910 *Migelantonbaso*)...

---

7. Mundakako eremuan egonda bermeotarrentzat leku esanguratsua den neurrian, lan honetan sartu egin da, hau da, herrikoentzat erreferentzia-puntua delako: **Lamiaranpunta**, **Lamiaraneko erreka**. Ahozkoan [Lamiꞑané] jaso da.

'bide', XVII. mendetik: **Elezbide** (1644 *Lezbide*), **Elizbide** (1729 *Elespide*), **Sanjuanbide** (1769 *San Juan Vide*), **Lorbide** (1799 *Lorbide*), **Zearbide** (1873 *Ciarbide*). Gaur egunekoak, berriz, artikuluekin jaso dira [Sanjuanbídíe], [Bilbobídíe], [Mundekabídíe].

'buru', XVI. mendearen erditik aurrera artikulurik gabe. Hala ere, badira salbuespenak urriak badira ere: **Portuburu** (1563 *Portuburu*, 1633 - desitxuraturik- *Perturburba Perturburua* ageri da), **Errotaburu**⁸ (1633 *Rrotaburua*, adibide bakarra), **Aranburu** (1682 *Aranburu* 1775-1831 *Aranburua*) eta Araneko **Mintegiburu** (1733-1845 *Minteguiburua*, 1855 *Minteguiburua*), **Arronategiburu** (adibide bakarra, 1842 *Arronategui Burua*), **Enparaneburu** (1890 *Amparamburua*, 1926 *Empareburu*).

Besteetan artikulurik gabe: **Ibarburu** (1745 *Ibarburu*), **Zarranburu** (1827 *Zarrenburu*), **Adarburu** (1855 *Adarburu*), **Etkezuri** (1847-1874 *Ygartuburu*), **Aranondoburu** (1910 *Aranondoburu*)...

'kale', XVI. mendetik aurrera: **Goienkale** (1566 *Gojencale*), **Denderiakalea** (1624 *Sagarcalle*), **Kukunkalea** (1809 *Cucuncalle* eta 1851 *Artecallé*). Baina gaur eguneko erabilera artikuluduna da: [Eskolakálie], [Katukálie]...

'leku' osagaidun leku-izenak gutxi dira, baina salbuespenak dituzte. XVIII. mendearen amaierako eta XIX. mendearen hasierako **Sartzailleku** izenaren agerraldia artikulua gabekoa da. Gero artikuluekin ageri da, aurrerago berriro ere, artikulurik gabe jasotzeko: **Sartzailleku** (1775-1831 *Zarzalleco*, 1821 *Zarzallecua*, 1828 *Zarzallecu*). **Frailleku**, berriz, artikulua gabe jaso izan da (1854 *Fralilecu*).

'ondo', XVI. mendearen erditik aurrera jaso da, beti artikulurik gabe: **Aranondo** (1572 *Aranondo*), **Garazondo** (1577-78 *Garashondo*), **Txaralondo** (1578 *Xareacondo*), **Almikondo** (1621 *Alboincaondo*), **Iturrondo** (1701 *Yturondo*), **Peskaderiakalea** (1761 *Morgaondo*), **Enparanondo** (1770 *Emparacondo*), **Morondo** (1781 *Morondo*), **Mendiondo** (1782 *Mendiondo*), **Jardinondo** (1790 *Jardin ondo*), **Txornaondo** (1886 *Chosnaondo*)...

'solo', XVI. mendetik aurrera ageri da artikulurik gabe. XIX.-XX. mendera arte jasotako leku-izenak urriak dira: **Abadesolo** (1537 *Abadesolo*), **Berriz-solo** (1748 *Verrizsolo*), **Mikasolo** (1869 *Mikasolo*), **Iturrisolo** (1880 *Yturrisolo*) **Amandresolo** (1907 *Amandre-solo*), **Mierasolo** (1910 *Mierasolo*), **Amorotosolo** (1910 *Amorotosolo*), **Antonsolo** (1910 *Antonsolo*).

Eratorpenean ere zenbait atzizkik edo bukaerak ez dute artikulurik hartzen, eta hartuz gero, adibide gutxi aurki daitezke. Horien artean *-di / -ti, -tegi, -txu, -iz*.

-di / -ti eratorpen-atzizkia, XVII. mendean artikuluekin ageri da. Hurrengo mendetik aurrera, berriz, artikulurik gabe ageri da. Horrela ikus daiteke **Arantzadi** (1656 *Arançadia*, 1810 *Aranza*, 1836 *Aranzadi*) eta **Urkidi** (1656 *Urquidia*, 1778 *Urquidi*) leku-izenetan.

---

8. **Errotaburu** eta **Arronategiburu** artikulua gabe proposatu dira, behin eta artikuluz jaso badira ere, erabilera nagusia, baita gaur egunekoa ere, artikulua gabekoa delako, eta gainera, 1633ko agirian (VEKA S.V. C931) agertzen diren 'buru' osagaidunak direlako artikuluz agertzen diren lehenengoak eta beste leku-izenaren aldaera biak desitxuraturik agertzen direlako.

Beste guztietan, XVIII. mendetik aurrerakoetan artikulu gabe agertzen da: **Eskobadi** (1703 *Escobadi*), **Emaldi** (1737 *Emaldi*), **Intxausti** baserria (1764 *Ychausti*), **Larrosadi** (1761 *Larrosadi*), **Gisasti** (1826 *Gisasti*), **Peruarezi** (1847-74 *Peru Aresti*), **Zumeldi** (1847-74 *Sumeldi*), **Lauziriko arezti** (1851 *Laucirico-aresti*), **Altzadi** (1879 *Alzadi* Arranotegin eta 1884-85 *Alzadi* San Pelaio Gibelortzagakoan).

-*pe* osagaia duten leku-izenak XVII. mendetik aurrera jaso dira eta artikulu gabe ageri dira: **Mendiluz** (1633 *Mendiluspe*), **Txaralpe** (1821 *Saralpe*), **Errosape** (1844 *Rosape*), **Munape** (1845 *Munipe*), **Fradupe** (1847 *Pradupe*), **Kantarape** (1847-74 *Canterape*), **Altxurpe** (1850 *Achurpe*), **Mintegipe** (1850 *Minteipe*), **Kateape** (1854 *Catiape*), **Talaiape** (1847-74 *Banderape*, 1854 *Talayape*), **Ataunpe** (1848 *Ataumpe*), **Arkotxape** (1855 *Arcachope*), **Arantzadiazpi** (1861 *Aranzaipe*), **Arrizurieta** (1861 *Arrisurietape*), **Ermupe** (1873-74 *Ermupe*), **Miskatupe** (1876 *Miscatupe*), **Basoillun** (1878 *Baso-illumpe*), **Urdaillape** (1896 *Urdaillape*), **Zumarretape** (1896 *Zumarrietape*), **Aguirrepe** (1910 *Aguerrepe*), **Artepe** (1910 *Artepe*), **Astalarragape** (1910 *Astelarrape*), **Barrandape** (1910 *Barrandape*), **Biribilpe** (1910 *Biribillape*), **Kaltzadape** (1910 *Calzadape*), **Gorostiape** (1910 *Gorostiape*), **Garimontorpe** (1910 *Montorpe*), **Nafarrolope** (1910 *Nafarrolope*), **Usape** (1910 *Usape*), **Zumeldipe** (1910 *Zumeldipe*), **Zarragoiti** (1919 *Zarragoitipe*), **Torrepe** (1923 *Torrepe*), **Trinkone** (1939 *Trincones-besacope*), **Gibelpe** (1972 *Gibelpe*), **Madalenape** (1978 *Madalenape*), **Gaztelupe** (1982 *Gaztelupe*).

Baina erabilera hau ez da beti bete. Idatzizkoan badira salbuespenak, nahiko urriak badira ere, gehienak XX. mendekoak. Artikuludun aldaerak XIX. mendearen erditik aurrerantz zabaltzen dira, leku-izenaren erreferentzialtasunarekin lotuta: **Bentazarpea** (1856 *Ventazarpia*), **Landatxupe** (1896-97 *Landachupia*), **Talape** (1973-74 *Talapie*), **Gibelpe** (1982 *Gibelpie*), **Akaxpe** (1982 *Akatzpie*).

-*tegi* eratorpen-atzizkia ere, XVI. mendetik artikulu gabe jaso da. Bada salbuespen bat edo beste. **Beitegi**, 1656tik *Beitegui* jaso da baina 1798an *Beitia* ageri da, behin baino ez bada ere (Demiku auzoko *Beitia* baserriarekin nahastuta, beharbada). Antzera gertatzen da Mañuko **Mintegi** leku-izenarekin (1823 *Mintegi*, 1850 *Minteguia*). Artikako **Mintegi** leku-izen biak XX. mendekoak dira: bata ez du *-a* bukaerarik ageri; besteak, ordea, bai. Garai horretan zenbait eskribaurengan badago *-a* bukaeradunak markatzeko joera.

Beste guztietan, artikulu gabe ageri da: **Arranotegi** (1578 *Arranotegui*), **Akulategi** (1577-78 *Aquilotegui*), **Aportategi** (1577-78 *Aportategi*), **Lupetegi** (1514 *Lupetegui*), **Aroztegi** (1597 *Aroztegi*). Leku-izen hauek izen bereziak dira; *Mintegi*, ordea, generikotasunari lotuago dagoen izena da.

-*txu* txikigarriak gutxi-gutxitan erakusten du artikulua. **Landatxu**, **Etxetxu** eta **Torretxu** etxea dira salbuespenak. Generikotasunetik hurbil egotea izan daiteke arrazoa. XVII. menderako aldaera biak txandaka azaltzen dira.

Proposatua	XVI	XVII	XVIII	XIX-XX
Landatsu		1633 <i>Landecho Landachua</i> 1681 <i>Landaechu</i>	1771 <i>Landachu</i>	
Intxausti	1570 <i>Landachua</i>	1633 <i>Landecho, Landachua</i>	1775-1831 <i>Landachu</i>	
Landatsu (Artika)		1681 <i>Landachu</i>		
Landatsu (Almika)			1740 <i>Landachu</i> 1787 <i>Landachua</i>	1910 <i>Landachu</i>
Torretxu			1723 <i>Torrechu</i> 1740 <i>Torrechua</i>	1807 <i>Torrechu</i>
Etzetxu (San Andres)			1799 <i>Echchuba</i>	1896 <i>Echchu</i>

Beste guztietan, salbuespenik gabe, txikigarria artikulurik gabe ageri da: **Azatarrotxu** (1745-45 *Hazatarrochu*), **Errotatxu** (1764 *Errotachu*), **Pas-titxu** (1910 *Pasteitxu*), **Agirretxu** (1661 *Aguirrechu*), Almikako **Areztitxu** (1835 *Aristichu*), Demikuko **Ariztitxu** (1827 *Arestichu*), Arranotegiko **Ariztitxu** (1873 *Aristichu*), Arranotegiko **Ariztitxu** (1733-1845 *Areisti-chu*), Mañuko **Etzetxu** (1897-98 *Etzetxu*).

-iz bukaeradunek ere ez dute artikulurik hartzen: **Galdiz** (1300 *Galdiz*), **Nardiz** (1514 *Nardiz*), **Tribiz** (1578 *Tribis*).

Deklinabideko markak eranstea ez dago esaterik zein den jokabide orokorra.

-*ti* ablatiboa erantsita duten leku-izenek ez dute artikulurik hartzen. Badira, hala ere, salbuespenak: **Beiti**, **Barruti** eta **Zarragoiti**. Lehenengo biak, baserri- eta errota-izenak izanik, artikularekin ageri dira: **Beiti** 1857an artikulurik gabe agertzen da lehenengoz (1578an *Beytia* eta 1857an *Beiti*); **Barruti** 1521ean ageri da lehenengoz artikularekin baina 1575erako artikulua gabeko lehenengo aldaera ageri da. Hirugarrena, **Zarragoiti**, XVII. mendearen erdialdera ageri da, eta artikuludun aldaerak urriak dira: 1670 *Zarragoiti*, 1671 *Çarragoitia*, 1742 *Zarragoiti*.

Ablatiboaren marka duten beste leku-izenak artikulurik gabe ageri dira: **Uriatziti** (1236 *Vriachiti*), **Bideazgoiti** (1894 *Bideazgoiti*), **Urezandi** (1910 *Urezandi*).

-*ren(-e/-a)* genitibodun leku-izenak, artikulua gabeak ziren: **Atsoarene** (1285 *Achoanaraen*, 1578 *Achoaren*), gaur egun Bakio aldean dagoen **Barturen** (1578 *Barturen*).

XVIII. mendearen azkenetatik aurrera, baserri berrien izenak edo base-riren izen berriak⁹ artikularekin edo bokal paragogikoarekin jaso izan dira lehenengo agerpenetatik; artikuluduna indartsuago jaso da idatziz. Ahoz, bokal paragogikoduna baino ez da jaso.

XVIII. mendearen azkenetarako bokal paragogikodun aldaerak agertu badira ere (San Pelaioko¹⁰ *Amuexebarri* —1796 *Amorene*—, Jolapitxene —1818-50 *Yolapichene*—, Gortene —1818-50 *Gortene*—, Ostiene —1818-50 *Ostiene*—, Perdixene —1818-50 *Perdichene*—), XIX. mendearen erdira arte ez dira ugariago jaso. XX. mendean bokal paragogikoz

9. Genitiboaren marka, gaur egun, murriztuta ageri da, bokal arteko dardarkari bakunaren galeraren ondorioz: hau da, Maisuaren>Maisuan, Marinoren>Marinon... Horrela jaso dira, **Maisuaren etxea**, **Antonion iralekua**, **Marinone** (bokal paragogikoarekin)...

10. Gaur egun Bakioko eremuak dira.

jaso dira asko, hala ere, *-a* bukaeradunak ere jaso dira (idatzizkoari dagokionez, ahozkoan bokal paragogikoa besterik ez da jaso eta). Oinarrian genitiboaren marka horrek jabearen edo bertan bizi zirenen izenari edo ezizenari lotuta osatzen zuen baserri-izena. Zenbait parajeren izenetan ere ageri da: **Iratzagorri** (1882 *Achuene*), **Masuane** (1846 *Masuane*), **Arruane** (1870 *Arruane*)...

Morfema horren inguruan, Ros-ek (1997) hauxe dio:

Etxe izenetan ageri zaigun *-ne* elementua, *-ena* genitibo marka baino ez da, inguramendu fonetikoak horrela eraginda. *Mirriñe*, *Urkitzene*, *Urteune*, baina *Miriena*, *Atutxena*, *Argiñena*, *Garatena*, etab. Uribe osoan zabaldurik daude tankera honetako leku-izenak.

Genitibo-marka horrek, idatzizkoan, askotan, *-a* bukaera badarama ere, *-ena*¹¹, ahozkoan bokal paragogikoa darama *-ene*. Deklinatzean *-a* galdu eta lotura-bokala behar du, leku-izena morfema honekin kontsonantez bukatzen denetako delako. Beraz, artikulua ez da bokal paragogiko izatera pasatzen, ezta inguramendu fonetikoak eraginda ere, artikularen itxiera eragingo duen bokal itxirik, sarritan, ez baitago. Kontsonantez bukatzen denez, deklinabidetik eratorritako bokal paragogikoa eransten zaio.

Proposatua	XVIII. mende amaiera	XIX. hasiera	XIX. amaiera	XX
Txomekane		1823 <i>Chomequene</i>	1847-74 <i>Comeca</i> 1854 <i>Chomequena</i>	1910-23 <i>Chamacone</i> 1929 <i>Chomaquene</i> 1929 <i>Comaquene</i>
Agirre / Auzoko		1823 <i>Obiacua</i>	1847-74 <i>Obiacone</i> 1752 <i>Obiaco</i>	1910 <i>Obicuenta</i>
Patxotene		1839 <i>Patchote</i>	1847-74 <i>Pachotene</i> 1859 <i>Pachote</i>	1902 <i>Pachotena</i> 1922 <i>Pachotene</i>
Grandene			1854 <i>Grandene</i>	
Arrietane			1847-74 <i>Arrietena</i> 1859 <i>Arrietane</i>	
Basabe / Txukene			1847-74 <i>Consena</i> 1859 <i>Consene</i>	
Erramontxune		1836 <i>Ramon Duo</i>	1876 <i>Ramonchuene</i>	
Frantzune		1845 <i>Franchoena</i>	1847-74 <i>Franchua</i> 1897-98 <i>Franchuene-errota</i>	
Kolisone		1827 <i>Pepe Mozo</i>		1910 <i>Mosuena</i> 1934 <i>Mosuene</i>
Landanebeko		1845 <i>Landavecoa</i> 1845 <i>Landena</i>	1850 <i>Landa</i>	1910 <i>Landene becoa</i> 1948 <i>Landaene</i>
Kalene	1744 <i>Calechu</i> 1745-46 <i>Callena</i> 1764 <i>Calena</i> 1795 <i>Cale</i>		1857 <i>Calen</i> 1859 <i>Calena</i>	1914 <i>Calene</i>
Errematzane		1823 <i>Remachena</i>	1854 <i>Erremacha</i>	1922 <i>Erromachone</i>
Almikerrota Utzune		1824 <i>Uchuena</i>		1925 <i>Uchuene</i>
Erramuene	1733-1845 <i>Erramuena</i>			1928 <i>Erramuene</i>

11. Proposamenean leku-izen gutxi batzuk baino ez dira *-ena* morfemadunak: leku-izenon idatzizko erreferentziak besterik ez direlako jaso. Salbuespenak hauek dira: **Arrebena** etxea (herrian, desagertuta), **Filomena** baserria (Aranen, desagertuta), **Probostuena** etxea (Artikan, desagertuta), **Karlotana** beresia (Aranen) eta **Bakerešana** soloa (Almikan).

Tranpa		1809 <i>Tranpa</i>	1847-74 <i>Trampena</i> 1857 <i>Tranpa</i>	1938 <i>Tranpane</i>
Txikitñene			1897-98 <i>Chiquitin</i>	1938 <i>Chiquituene</i>
Marinone		1827 <i>Mariano</i>	1847-74 <i>Marianona</i>	1938 <i>Marinone</i>
Zabalene			1860 <i>Mintegui Zabala</i>	1938 <i>Zabalene</i>
Bidartemotzene	1751 <i>Mozena</i>			1938 <i>Mochene</i>
Pellune		1809 <i>Pello</i> 1847-74 <i>Pelluena</i>	1857 <i>Pello</i>	1938 <i>Pelluene</i>
Kalene Frantsesena	1795 <i>Julianena</i>		1847-74 <i>Francesena</i>	1938 <i>Calene</i>
Joseandiene		1827 <i>Jose Andia</i>	1847-74 <i>Jose Andi</i> 1897-98 <i>Jose Andiena</i>	1938 <i>Joseandijene</i>
Santierrotane			1897-98 <i>Mari Almiquna</i>	1938 <i>Maria Almiquene</i> 1944 <i>Santierrotane</i>
Estrada Fandangone		1823 <i>Fandanguena</i>	1854 <i>Fandango</i>	1944 <i>Fandanguene</i>

Idatziko beste baserri-izen guztietan –a bukaeradun ageri da -ena, idatzeko ohituraren bati edo jarraituta. Morfema hori gabe ere ageri dira. **Juakin-txu** (1857 *Juaquinchuena*, 1867 *Juaquinchu*), **Kasakane** (1897-98 *Casaquena*), **Muskerritxune** (1860 *Musquerrito*), **Saitu / Foterone** (1899 *Foteruena*), **Baltzane** (1847-74 *Balcha*, 1897-8 *Baltzena*), **Galartzane** (1925 *Galarcena*, 1938 *Galarza*), **Beledrone** (1822 *Beledro*, 1860 *Beledroena*), **Txominantone / Poiuerrota** (1847-74 *Chomin Anton*, 1897-98 *Puju-errota*), **Longane** (1840 *Longa*, 1847-74 *Longuena*), **Balentiñene** (1827 *Valentin*, 1860 *Balentiñena*), **Erdikoetxe** (1859 *Potocha*, 1897-98 *Portochuena*, 1910 *Potochuena*), **Katalane** (1823 *Catalan*, 1845 *Catalanena*), **Kristobalene** (1845 *Cristobalchuena*, 1847-74 *Cristobalena*), **Manutxuibarrene** (1823 *Manuel Ybarra*, 1850 *Manuchuena*, 1897-98 *Manuchu-ibarrena*, 1859 *Manuchu Ybar*).

-ko leku-genitibodun izen zaharrenak artikulurik gabe jaso izan dira (**Matxitxako**; **Belauko**; *Sagarbarriko* —**Sanmigelportale**—). Badira multzo honetakoak, gaur egun, artikulurik gabe jaso izan direnak: **Masugoiko**, **Laumariko**... Gero, baserrien kokapenari erreferentzia egitean (bestelako leku-izen erreferentzietan ere bai), artikuluz jaso izan dira ia salbuespenik gabe. XIX. mendearen erdian artikulurik gabeko aldaera urriak ageri dira eta artikularen indarra testuinguru honetan ere, zalantzarikoa dela dirudi: **Ermetxiordiko** (1762 *Ermecheo erdicoa*, 1847-74 *Hermechio erdi*, 1859 *Hermechio erdico*), **Agirre / Auzoko** (1857 *Aguirrierdicoa*, 1859 *Aguirre erdico*) **Beasko** (1745-46 *Veazcoa*, 1938 *Biesko*). Gaur egun leku-izen erreferentzialen erabilera honelakoxea da. **Nafarrola** baserri-multzoan badago bat goikoa dena, beste bat erdikoa eta hirugarren bat behekoa dena. Hitzunek, kokapenaren berri ematean artikularekin esaten dute toponimoa eta osagai erreferentziala bereizita: [Nafarrola goikué]. Baserriaren izena ematean, berriz, artikulurik gabe: [Nafarrologoikó]. **Agirrebarrenengo** (1701 *Aguirrebarrena*, 1704 *Aguirre Barrenengoa*), **Ermetxiobeko** (1775-1831 *Ermecheo becoa*), **Ermetxiogoiko** (1740 *Ermechio Goicoa*), **Txaoletabeko / Zezilione** (1847-74 *Chaoleta becoa*), **Txaoletagoiko / Paulogorri** (1847-74 *Chaoleta Goicua*), **Ezkiagabeko** (1835 *Esquiaga becoa*), **Ezkiagagoiko** (1835 *Esquiaga goicoa*), **Nafarrolabeko** (1775-1831 *Nafarrola becoa*),

Nafarrolaerdiko (1796 *Nafarrola erdicoa*), **Nafarrologoiko** (1774 *Nafarrologoicoa*), **Uriartebeko** (1763-1846 *Uriarte becoa*, 1846 *Uriarte beascua*), **Uriartegoiko** (1763-1846 *Uriarte goicua*), **Gortaederbeko** (1823 *Corta hederra becoa*), **Gortaederrerdiko** (1938 *Cortederrerdicoa*), **Gortaedergoiko** (1823 *Corta hederra goicua*), **Landanebeko** (1845 *Landavecoa*, 1910 *Landene becoa*), **Landanegoiko** (1827 *Landa*, 1847 *Landa Goicua*), **Mungiarrenebeko** (1827 *Munguiarrena*, 1860 *Munguiarra becoa*), **Mungiarrenegoiko** (1860 *Munguiarra Goycoa*).

- Artikulua galtzen dutenak edo sistematikoki hartzen ez dutenak:

- Artikulua hartzen duten leku-izenak ere badira (hasieran aipatutako generikotasunari lotutakoez aparte), baina handik denbora batera artikulu gabe jaso izan dira. Sartzen ari zen artikuluaren indar urria erakusten dute. Paraje nagusietan eta baserri-izenetan galera hau zailago ikusten da, aurrerago esan bezala. Txandakatzeak XVI. mendetik aurrera jaso daitezke eta hurrengo mendeetan adibide gehiago jaso dira. **Barrutia** (1521 *Barrutia*, 1575 *Barruti*), **Urkisarri** (1578 *Urquisaria*, 1629 *Urquisarri*), **Portu** (1629 *Portu*, 1629 *Portua*), **Intxausti** kalea (1575 *Ynshaustia*, 1663 *Insausti*), **Erregiñazubi** (1644 *Reguina zubia*, 1764 *Erreguinazubi*), **Gortaederre** (1645 *Cortaederra*, 1774 *Cortaeder*, 1834 *Corterre*), **Gaztelu** (1788 *Gastelua*, 1897-99 *Gaztelu*)...

- Artikulua galtzen dutenen artean, kontsonantez amaitutakoek multzo handia eratzen dute. Bokalez amaitzen direnek, antza, gutxitan hartzen dute artikulua (sarritan artikulu gabeak dira edo nahiko erraz galtzen dutenetakoak —aurreko multzokoak—). Kontsonantez bukatutakoen artean:

‘baltz’ dutenak bigarren osagaitzat, gutxi dira eta ez dago argi nola jokatzeko duten. San Pelaio Gibelortzagako **Aranbaltz** artikuluarekin jaso da 1618an (*Aranbalças*); mende erdirantz, berriz, artikulu gabe (1659, *Arranbalz*); 1758an eta 1792an, artikuluarekin jasotzeko osteria ere (*Aranbalza*). Orditik aurrera artikulu gabe jaso izan da. Hau ikusita, badirudi artikulua zalantzazkoa dela. **Araneko Arbalte** leku-izena ere artikulu gabe jaso da (*Atzbals*), XX. mendean desitxuratuta bokal paragogikoarekin jasotzeko (*Allache-parte*). **San Migeleko Axpaltxu** leku-izena, berriz, *Axpalza* jaso izan da 1643an, 1682an eta 1740an. XX. mendean erabat aldatuta jaso da *Aspelechu*.

Beraz, XVII. mendean artikuludun aldaerak jasotzen dira artikulu gabekoekin batera. Orditik aurrera, artikulu gabeko aldaerak nagusi dira. Hala ere, XVIII. mendean badago artikulua berreskuratzeko nahia edo, **Axpaltxu** salbuespenean ikus daitekeen moduan eta **Aranbaltz** leku-izenaren aldaeretan.

‘eder’ osagaia dutenen artean, XVIII. mendearen erditik aurrerantz artikulua zalantzazkoa da: **Errotaederra** (1629 *Errota hederra*), **Gortaederre** (1645 *Cortaederra*, 1774 *Cortaeder*, 1834 *Corterre*), **Arriederra** (1895-1903 *Arriederra*, 1982 *Arrieder*).

‘gibel’ osagaia duen leku-izenean, zuzenean artikulua erantsita izatetik bokal paragogikoa izatera pasatzen da: **Gibele** (1514 *Guibela*, 1857 *Guivele*, 1859 *Guibele*).

'illun', XVII. mendearen azkenean artikulua barik jaso da. Generikotasunetik sortzen den neurrian lehenengo agerraldia artikuluduna izan da. **Basoillun** (1675 *Basayluna*, 1680 *Basoilun*), **Estratzaillune** (1778 *Hestrada Ylluna*, 1827 *Estraza ilun*)¹².

'(h)ondar' amaieran duen leku-izen bakarra dago eta hiriguneko errota izanik nahiko berandura arte *-a* bukaerarekin adierazi dute: **Ondarre**¹³ (1578 *Hondarra*, 1846 *Ondarre*).

'txiker' osagaiak nolakoa den adierazten du 'nagusi'-ren parean. XVIII. mendearen erditik aurrera aurkitzen da eta beti artikuluekin, nahiz eta, beranduago, XX. mendean, ahozkoan, bokal paragogikoarekin jaso den. Horren erakusgarri: **Almikatxu** (1762 *Alboniga chicarra*), **Itubizkartxikerre** (1791 *Itubiscar chiquerra*), **Narditzikerre** (1859 *Nardiz chicarra*, 1897-98 *Nardiz chiquerra*), **Maiteortu** (1874 *Mayte ortu chicarra*).

'zabal' osagaidunek artikulua erakusten dute baina XVIII. mende bukaerantz artikulua gabe agertzen da. XIX. mende amaierara arte bokal paragogikodun aldaera ez da islatu. **Arzabala** (1373 *Arzabala*), **Goientzabale** (1656 *Gogençabala*, 1775-1831 *Goyenzabal*, 1897-98 *Gonchabale*) eta **Astazabale** (1779 *Astiazabal*, 1910 *Artazabala*; [Astasabalé]).

'za(h)ar' osagaia dutenek ere, 'ilun' osagaia dutenen moduan, lehenengo agerraldia artikuluz egiten dute neurri handi batean. Gero, artikulua galtzen dute eta *-e* bokal paragogikoa edo *-eta* leku-atzizkia hartzen dute.

XVIII. mende amaierarako artikulua gabe ageri da; garai horretatik hurbil, badira lehenengo agerraldia artikulua gabe egiten duten leku-izenak ere. Horietako leku-izen batzuk galduta daude. Esate baterako, Artikako **Errotazarra** (1578 *Errotazarra*, 1800 *Errotazar*), San Migeleko **Errotazarra** (1663 *Errota carra*, 1848 *Rotazar*), eta auzo bereko bestea ere, **Errotazarra** (1744 *Errotazarra*, 1789 *Errotazar*), **Solozarreta** (1632 *Solocarra*, 1632 *Solosarreta*), **Basozarra** (1763 *Basozarra*).

Beste batzuk ez daude galduta nahiz eta idatzizko beste agerraldirik ez izan: **Gaztañeta** (1690 *Gastaña carra*), **Olazarreta**: (1646 *Olazarra*, 1820 *Olazarreta*), **Bentazarre** (1827 *Ventazar*, 1893 *Ventazarre*), **Olazarre** (1845 *Olazar*, 1913 *Ola-zarre*).

Gaur egun, ia auzo guztietan, badira **Etxezarre** edo **Etxezarreta** izeneko lekuak, nahiz eta etxerik ageri ez. Hauek guztiak bokal paragogikoarekin jaso dira: Aranen (**Juliane**), Agirren (**Bastegieta / Etxezarre**), San Migelen edo San Andresen (**Etxebarrierrekagoiko**), Artikan, Mañun (**Areztitxu**) eta San Pelaio Gibelortzagakoan (**Etxezarreta**).

---

12. Leku-izenok paraje eta baserri-izenak dira. Hori dela eta, bukaeran bokal paragogikoa proposatu da, gaur egungo erabilerrari jarraiturik, eta idatzizkoan ageri den artikulua faltagatik. Beraz, bokal itxiak asimilazioz eragiten duen itxierarik ez da ikusi behar. Izenek adierazten zuten generikotasunetik urrun daude, hau da, esanahia aldatu da, *-e* bokal paragogikoak erantsi dien lokatibotasuna dela eta.

13. Herrian badago errota honi erreferentzia egiten dion leku-izena: **Ondarburu**. Idatziz aldaera bi jaso dira: 1824 *Ondarburu* eta 1889 *Ondarraburu*. Bigarren osaketa horretan artikulua ez da galtzen, euskararen arauari jarraituta gertatu beharko litzatekeen arren. Beraz, litekeena da bokal paragogikoa izatea, holako testuinguruan ez baita galtzen, eta notarioak itxi den artikulutzat jotzea, eta ondorioz, zuzentzea; hau da, *-e > -a* bilakatzea, itxiera eragingo duen bokal itxirik egon ez arren.

3.2.5. Ondorioak

Artikuluaren toponimian gutxi-gutxika sartu da. Bokalez amaitzen ziren leku-izen asko (eratorpenez, elkarketaz, edo berezko bokalez) artikulu gabeak ziren: **Aranondo, Akulategi, Garalde, Abadesolo, Almikondo, Uriatziti...** Baita kontsonantez amaitzen diren batzuk ere: **Galdiz, Pintxes, Mendiluz...**

Lehenengo agerraldia artikuluduna izan zuten leku-izen batzuk, aurrerago, artikulu gabe jaso ziren. Artikulu gabeko lehenengo aldaerak XVI. mendearen azkenetan eta XVII. mendearen hasieran jaso dira: **Barruti** (1521 *Barrutia*, 1575 *Barruti*), **Urkisarri** (1578 *Urquisaria*, 1629 *Urquisarri*), **Intxausti** (1575 *Ynshaustia*, 1606 *Ynsaustuy*, 1663 *Ynsausti*)... Inoiz, lehenengo agerraldian aldaera biak jaso dira: **Portu** (1629), **Landatxu** (1633)... Beste batzuek geroago galdu zuten artikulu, generikotasunetik urrunduta: **Arantzadi** (1656 *Arançadia*, 1810 *Aranza*, 1836 *Aranzadi*), **Goienetxe** (1637 *Gojenechea*, 1676 *Gojeneche*), **Urkidi** (1656 *Urquidia*, 1778 *Urquidi*), **Erregiñazubi** (1644 *Regina zubia*, 1764 *Erreguinazubi*)...

XVII. eta XVIII. mendeetan, paraje nagusietan eta baserri-izenetan, artikularen aldeko jokabidea agertzen da. Ordura arte artikulu gabe adierazten ziren zenbait leku-izen artikularekin jasotzen hasi ziren, artikulu zabalten zebilen erakusgarri: **Mañu, Goroso, Beitegi**¹⁴... Hala ere, nagusitu diren *-a* bukaeradun aldaera horiek *-a* gabekoekin edo bokal paragogikodunekin txandaka jaso dira batzuetan eta beste batzuetan interferentzia egiten. Badi-rudi, eskribauek gaztelaniazko eredurako *-a* amaieradun aldaerak gusturago erabiltzen zituztela. *-a* bukaerarekin idazteko joera XIX. mendearen bukaeran eta XX. mendearen hasieran berriro agertzen da.

4. Bokal paragogikoa

Toponimian, kontsonantearekin amaitzen diren izenek atzetik ageri duten *-e* bokalari esaten zaio paragogikoa. Bokal hau deklinabide-markak eranstea sortutakoa da aipatu bezala.

Bokal paragogikoaren lehen agerraldiak XVII. eta XVIII. mendeetakoak dira. Leku-izenen bigarren osagaia den 'atx' hitzari erantsita agertzen da bokal paragogikoa: 1634 eta 1793 *Aqueache* eta 1754 *Salbaiche*. Baita beste osagai batzuei ere, 1783 *Empare*, 1796 *Amorene*.

XIX. mendean ugariago islatu izan da, bai mendearen erditik aurrera, baita mende hasieran ere. Batzuetan, leku-izenaren lehen agerraldia bokal paragogikoduna izan da: **Txarale** (1816 *Sarale*, 1847-74 *Charale*), **Txomekane** (1823 *Chomequene*), **Mazuane** (1846 *Masuane*, 1870 *Mazuene*), **Perretxiñe** (1846 *Perredime*, 1910 *Perrechine*), **Tontorre** (1847-74 *Tontorre*), **Jentillatxeta** (1854 *Gentillache*), **Arrilabane** (1855 *Arrilabane*), **Grandene** (1857 *Grandene*), **Axgane** (1860 *Achgane*), **Arruane** (1870 *Arruane*, 1893 *Arruene*, 1910 *Arrune*), **Trinkone** (1882 *Trincone-bessacope*), **Axnabarre** (1895-1903 *Arnabarre*).

14. 1798an VEKako SV L1657/6 agirian baino ez da nahasmenez jaso *Beittia* eta *Veittia*. Aurrerago, agiri berean *Beittegui* *Thelleria* jaso da.

Horietako leku-izen batzuek ez dute *-a* bukaeradun aldaerarik. Beste batzuek, ordea, bai, baina geroago agertzen dira: 1859 *Chomequena*, 1873 *Masuenta*, 1859 *Grandena*, 1895 *Tontorra*, 1943 *Arruana*. Badirudi, XIX. mendearen amaieran eta XX. mendearen hasieran hiztunen erabilera islatzeko nahia baino gehiago *-a* bukaeradunen aldeko joera erakusten dutela eskribauek. Tartean ere badira bokal paragogikoa jasotzen dutenak ere.

Kontsonantez amaitzen ziren leku-izen zahar batzuek ere erantsita ageri dute bokal paragogikoa. **Enparane** (1446 *Emparan*, 1783 *Empare*), **Gatzelugatxe** (1793 *Gatzelugach*, 1867 *Gastelugache*), **Erramontxune** (1836 *Ramon*, 1876 *Ramonchuene*), **Atsoarene** (1285 *Achoanaraen*, 1882 *Achuene*), **Bentazarre** (1827 *Ventazar*, 1893 *Ventazarre*).

Beste leku-izen batzuetan, bokal paragogikoak artikulua hartzen zuen lekua hartu du. Baina joera hau ere XIX. mendearen hasieratik aurrera ikusi behar da. Kontuan izan behar da, artikulua egoera garai hartan¹⁵. Hala ere, eskribauek, oro har, baserri-izenetan, *-a* bukaera mantentzen dute, eta horren ondorioz, baserri-izen gutxi batzuetan ikus daiteke txandakatzea. Hurrengo leku-izen hauetan ikus daiteke bokal paragogikoa, baina kasu batzuetan artikulua gabeko aldaera ez da jaso: **Arane** (1645 *Arana*, 1818-50 *Aranes*, 1846 *Aranes*, 1859 *Arane*), **Gortaederre** (1645 *Cortaederra*, 1774 *Cortaeder*, 1834 *Corterre*), **Ondarre** (1578 *Ondarra* 1846 *Ondarre*), **Gibele** (1514 *Gibela*, 1857 *Guivele*), **Urotze** (1827 *Uroza*, 1896 *Ur-etze*), **Basabe / Txukene** (1860 *Consena*, 1897-98 *Contzene*), **Frantzune** (1845 *Franchoena*, 1878 *Franchua*, 1897-98 *Franchuene-erota*, 1928 *Franchuene*).

Leku-izenen osagai diren hitz batzuk, gaur egun *-e* bokalarekin lexikalizatuta daude baina txandakatzeetan ez dira kontsonantez bukatutako aldaerak jaso; bai ordea, *-a* eta *-e* bukaeradunak:

- Mune: **Munape** [Munépe].
- Larre¹⁶: **Astalarragape**, **Larrezarre**, **Pepetolarre**, **Goiko larre...**
- Gane: **Kurtziogane**, **Zubigane**, **Ganeko landa**, **Axgane**, **Truboietagane**, **Goikogane ...**

Badira, arrazoiak, beraz, pentsatzeko ez dela gaur egungo joera, lehenagokoa baizik.

Bokal paragogikoa erakusten ez duten leku-izenak ere badaude. Salbuespenen artean, kontsonantez bukatutakoak baina aspaldi galduta daudenak aurki daitezke: **Arzabala**, **Errotazarra**, **Gaztañabakarra**, **Arriederra...** Baita, gaur egun, generikotasunetik hurbil dauden leku-izenak ere: **Farola**, **Farolzarra**, **Aretxokerra**, **Atxa**, **Sakona...** Talde bi horietakoek artikulua hartzen dute eta ez dira kontsonante hutsez ageri.

15. Leku-izen asko artikulua gabe agertzen dira eta beste askok galdu egin dute. Beraz, artikulua ez du behar besteko indarririk. Ikus 3.2. atala.

16. Euskaltzaindiari jarraituta 'larre'-ren alde egin da ez baitago argi kontsonantez bukatutakoa den. Generikoa eskatu izan denean, artikuluaekin zein bokal paragogikoarekin jaso izan da: *larra* eta *larre*.

Bokal paragogikorik gabe eta artikulu gabe ageri diren leku-izenen artean hagianimoak daude: **San Migel, San Martin, San Andres...** Hala ere, ahozkoan, ermitaren inguruko parajeari eta baserriari [Samigelé] esaten zaio¹⁷.

Leku-izen zaharretan, gehienetan, baita berri batzuetan ere, bokal paragogikoak indar gutxiago du: **Nardiz, Galdiz, Tribiz, Pintxes, Mendiluz, Basogalant, Zarran, Itubizkar, Basoillun, Arantzazabal, Flores (Miraflores), Arribiribil, Ganbiribil, Solobiribil, Astaldamen, Ataun, Ronpiolas.** Horietako batzuk bokal paragogikoa hartzen hasi dira: **Zarran** 1895 Sarrene, **Tribiz** [Tribisé], **Pintxes** [Píntzese], **Itubizkar** [Itxibíxkerre]. Beste batzuek analogiaz har dezakete, badirelako **Estratzaillune** edo **Astazabale, Goientzabale...** baita **Areztibiribille, Biribille...** moduko leku-izenak ere.

Horrelako txandakatzeak idatzizko agirietan ere aurki daitezke. Eskribau batzuek idazteko joeraren bati-edo jarraiturik (edo besterik gabe aurretik idatzita zegoenari jarraituta), *-a* bukaeradunak idatzi izan dituzte. Beste batzuek, ordea, bokal paragogikodun aldaerak jaso dituzte hiztunen erabilera islatuz.

Hau da, agiri askotan leku-izen bakarra jasotzen da, eta berau bokal paragogikodun aldaera da. Esate baterako, 1634ko *Aqueache*, 1754ko *Salbaiche*, 1783ko *Empare...* Leku-izen bat baino gehiago ematen duten agirien artean, 1818-1850ekoa da argiena. Bertan ageri diren baserri-izenak, gehienak San Pelaio Gibelortzagakoak, bokal paragogikoz jaso dira: *Gortene, Olazarre, Ondarre, Ostiene, Perdichene, Yolapitzene, Sarele, Aranes, Olazarre, Achurre.* Bada beste bat 1846koa. Horretan, *Ondarra* da salbuespena. Agirian bertan, leku-izen hori artikuluarekin eta bokal paragogikoarekin ageri da. Beraz, badirudi eskribauak ez dakiela nola adierazi behar duen leku-izena.

Bokal paragogikodun adibideak gehiago izan dira hurrengo urteetako agirietan, baina horietan ere ez dago argi zenbait izen nola adierazi behar diren.

- Agiri berean, leku-izenaren txandakatzea jaso daiteke:

1845 BUA. 1289/2. Montazgos: *Corta-erre* eta *Cortaederra.*

1846 BFA Busturia 682/014: *Ondarre* eta *Ondarra.*

1857 BUA. padrón: *Aranes, Emparen* baina baita *Arana* eta *Amparan* ere.

1897-98 BUA. 5 bis: *Gonchabale* eta *Goyenzabal.*

1910 BUA. 1032. Fincas rústicas: *Masuene* eta *Masuenta. Solozarre* eta *Solo-zar. Solobiribille* eta *Solobirivil.*

1944 BUA. 406/3,4 eta 353/3,4,5: *Bidegane* eta *Bidegana.*

- Beste batzuetan badirudi ez dutela garbi leku-izenaren bigarren osagaia nola adierazi:

1910 BUA. 1032. Fincas rústicas: *Bidegane* baina *Yturrikan.*

- Zenbaitetan aurretik bokal paragogikoarekin jasotakoak –*a* bukaerarekin edo kontsonantearekin bukatuta ageri dira:

1796 BFA. Fogerak: *Amparan*, baina 1783 BUA. 842. Libros de cuentas y recibos: *Empare.*

---

17. Bokal paragogikoak lokatibotasuna eransten hagianimoari.

- 1839 BUA. 1313/15. Casas: *Perdichena, Jolapichena, Olazarra, Ondarra*; baina 1818-1850 BUA. 37/6. Ganaderia: *Perdichene, Yolapitzene, Olazarre, Ondarre*.
- 1860 BUA. 1289/12. Leñas: *Gentil-ach*, baina 1854 BUA. 39/3. Enajenaciones y concesiones: *Getillache*.
- 1860 BUA. 5. Rotulación de calles: *Gibela*, baina 1857 BFA. Busturia 643/3: *Guivele*.
- 1910 BUA. 1032. Fincas rústicas: *Masuenta*, baina 1870 BFA. Busturia. 421/46: *Mazuene*.

- Batzuetan, bokal paragogikoa lexikalizatuta ez dagoelakoan, eskribau batzuek kendu egin dute; leku-izenak berea ez duelakoan desagerrarazi egin dute.

1910 BUA. 1032. Fincas rústicas: *Olatz* (Olatze).

Kontua da, agirietan, gero eta maiztasun handiagoz ageri dela bokal paragogikoa kontsonantez bukaturiko leku-izenetan, edo zenbait eskribauk bokal paragogikodun aldaerak adierazteko joera dutela, beste batzuek hain argi ez badute ere.

4.1. Bokal paragogikoaren ezaugarriak:

Bokal paragogikoak dituen ezaugarriek leku-izenetan eragiten dute.

1. Leku-izenaren esanahia aldatu egiten da artikularekin ala bokal paragogikoarekin adieraziz gero. Gamindek (2002) dioenez:

Gauza desberdinak dira hitzunekek berek adierazi diguten moduan... Artikuluduna mugatua da, bokal paragogikoduna, berriz, mugagabea da izen berezien moduan.

Bermeon ere, bereizketa berdina egiten da. Artikuluduna generikoa da; ezaugarritzatzeko artikuludun adjektiboa, edo kokapenari erreferentzia egingo dion izenlaguna eraman dezake. Artikulu gabea, ordea, berezia da, leku-izena da: bokal paragogikoak lokatibotasuna eransten dio.

MUGATUA	MUGAGABEA
Etxe zaharra (zaharra den etxea)	Etxezarre (etxe zaharra zegoen gunea; gaur egun soloa)
San Juan oinatza (pausua bera)	Sanjuanoñatze (oinatza dagoen parajea)
Pozu illuna (putzua bera)	Pozuillune (putzua dagoen gunea)
Estratza iluna (bide iluna)	Estratzaillune (parajearen eta baserriaren izena)
Josuna (Josuren etxea, soloa...)	Josune (baserria baina ez da Josu jabea)

Deklinatzean ere, izen hauek desberdin jokatzen dute:

MUGATUA	MUGAGABEA
Pozu iluna: Pozu ilunean	Pozuillune : Pozuillunen
Benta zaharra: Benta zaharrean	Bentazarre : Bentazarren
Etxe zaharra: Etxe zaharrean	Etxezarre : Etxezarren
Gorta ederra: Gorta ederrean	Gortaederre : Gortaederren
Erreka baltza: Erreka baltzean	Errekabaltze : Errekabaltzen
Estratza iluna: Estratza ilunean	Estratzaillune : Estratzaillunen
Josuna: Josunean	Josune : Josunen

2. Bokal paragogikoak azentuan eta silabetan eragina du. Kontsonantez bukatutako leku-izenek bokal paragogikoa hartuz gero, silaba bat gehiago dute. Horietako askok (ez markatuak) azken silaban izaten dute azentua. Beraz, bokal paragogikorik gabe, azentua berriro egokitu beharrak leku-izenak desitxuratu egingo lituzke.

Oinarria markatua izanda ere gal dezake azentua: Jósu edo [Josuné].

MARKATUAK	EZ MARKATUAK	
	BOKAL PARAGOGIKOAREKIN	BOKAL PARAGOGIKORIK GABE
Pintxes [Píntzese]	Arane [Arené]	Áran, Arán
Itubizkar [Itxibíxkerre]	Gibele [Gibelé]	Gíbel, Gibél
Zarren [Sárrene]	Zabale [Sabalé]	Sábal, Sabál
Gortaederre [Górtarre]	Axnabarre [Asnabarré]	Asnábar, Asnabár
Atsoarene [Atzúne]	Etzezarre [Etzesarré]	Etzésar, Etzesár

Bokal paragogikoaren ordez artikulua jarri nahi izanez gero, eta hitzunek azentua behar den silaban egokituz gero, nahastea sortuko litzateke *-aga* leku-atzizki murriztuarekin: *-ága* > *-á*. Leku-atzizki hori ere azentuduna delako eta ez delako asimilatzen bokal itxiak eraginda ere. Horrela, esate baterako, **Etxebarriaga** [Etzebarri³á], **Mazaleriaga** [Masali³á], **Altzurraga** [Altzurrá] egiten den moduan, hitzunek [Astasabalá] esango balute, oinarrian Astazabalaga dagoela uste izango lukete edo berdin [Arbaltzá] Arbaltzaga, beste bi hauek izan beharrean: **Astazabale** eta **Arbaltze**.

Kasurik normalena, ordea, gaztelaniazko azentua egokitzea da, baserri-izenekin gertatzen den moduan. Artikuludun genitibo-marka duten oikonimoen izenak ematean [Motzené], gaztelaniazko azentua egokitzen diete [Motzéna], irakurrita dutelako eta ez normaltasunez erabilia; hau da, gaztelaniazko eredutzat jotzen dute: horrela jaso da ahozko bilketan.

3. Elkarketan eta eratorpenean, bokal paragogikoari eusten zaio. Hau da, bokal paragogikoa mantendu egiten da, artikulua galdu egiten den bitartean¹⁸:

Portua, baina **Portuzarra**

Portua, baina **Portuburu**

Bokal paragogikoa erakusten dutenen artean, ordea, zenbaitzuetan baino ez da galtzen:

- Elkarketan, sarritan, bokal paragogikoa mantendu egiten da:

‘azpi’: **Enparaneazpi**.

‘buru’: **Aranburu** da salbuespena¹⁹, aspaldikoa delako. Besteetan bokal paragogikoa mantendu egiten da: **Astazabaleburu**, **Kontzene-**

18. Euskararen legeen kontra doan arren, idatzizkoan aurki daitezke *Biribillape* edo *Ondarraburu...* tankerakoak. Datu hauek XX. mendekoak dira, eta izan daiteke, eskribauak, aurrerago aipatu bezala, *-a* bukaera zaleak izatea eta, ondorioz, bokal paragogikoa legokeen lekuan *-a* bukaera jartzea, leku-izena garbiago edo zuzenago jasotzen dutelakoan.

19. **Zarran** eta **Tribiz** leku-izenek hitzunen arabera baino ez dute bokal paragogikoa hartzen, eransketa ez baita erabatekoa. Beraz, **Zarranburu** eta **Tribizburu** ez dira salbuespentzat hartzen.

**buru, Tranpaneburu, Atsoareneburu, Frantzuneburu, Goien-
tzabaleburu, Enparaneburu, Erramueneburu, Ondarreburu...**

‘gane’: **Iturrizarregane**²⁰. Hala ere, sortzen dira bokal paragogikoa mantentzen duten leku-izen erreferentzialak: Kurtzezarregane, Axnabarregane Arbaltzegane, Tontorregane...

‘ondo’: **Tontorreondo**.

- Eratorpenean, *-pe* atzizkia baino ez dago adibide moduan erakusgarri: **Enparanepe** [Enparépe], **Biribilpe**, **Gibelpe**, **Bentazarpe**, **Txaralpe**, **Akaxpe**, **Axganpe**, **Montorpe**... Gehienetan, adibideetan ikus daitekeenez, bokal paragogikoa galdu egiten da, ez da mantentzen. Baina bokala mantentzen duten leku-izenak jaso ez arren (erreferentzial hutsak direlako), sortu, sor daitezke: Arbaltzepe, Tontorrepe, Baztarrepe...

4. Aspaldikotasuna eta hedadura. Bokal paragogikoa eranstejo joera hau ez da berria; XVII.-XVIII. mendeetako erreferentziak jaso izan dira Bermeon.

Ez da, bestalde, txokokeria baten alde egitea. Joera honen adibideak, Euskal Herrian ez ezik, euskararen eremu historikoetan ere ageri dira, eta fenomeno honek, nolabait, bere aspaldikotasuna erakusten du. Joera hau, zenbait exonimotan ere agertzen da.

- Bizkaiko herri batzuetako adibideak ematen ditu Gamindek (2002), agerian utziz gaur eguneko erabilera:

Larrabetzu: Gane, Kortasarre, Etzetxikerre, Ursabale.

Gatika: Errotasarre, Pososabale.

Meñaka: Beñakabarrene, Solobarrene.

Dima: Kortasarre, Sabale, Dimegane.

Aulestia: Uriguene.

Zeberio: Etzegane, Subisarre.

Berdin gertatzen da Leioan eta Berangon Gorrotxategik eta Salaberrik (2000,l) erakusten dutenez:

Leioa: Basañese, Mendibile.

Berango: Landazabale.

Ros-en (1997) *Basauriko toponimia* lanean, beste adibide batzuk daude:

Aketxe: 1903 *Aqueche*.

Burdinbidegane.

Ibarra: 1514 *Ibarra*, 1799 *Iberre*, 1814 *Ibarra*, 1912 *Ibarre*.

Iturrizarra: 1873 *Iturrisarre*.

Landazar: 1775 *Landazarra*, 1864 *Landazar*, 1948 *Landasarre*.

Luzarra: 1546 *Luzar*, 1762 *Luzarra*, 1796 *Luzarre*.

Munagana: [Munegane].

---

20. **Pintxesgane** eta **Bizkargane** ez dira salbuespentzat hartzen. Batetik, **Pintxes** leku-izenak ez duelako sistematikoki bokal paragogikoa hartzen, hiztun batzuek baino ez dute [Pintxese] erabiltzen. Bestetik, **Bizkargane** leku-izenak ez diolako bere azpian legokeen Bizkarre izeneko paraje bati erreferentziarik egiten.

Lezaman Bidartek eta Etxebarriak (2003) ere, adibide batzuk jaso dituzte:

Errekagatxe: 1868 *Errecagache*.

Ibarra: 1934 *Iberre*.

Mazarra: 1859 *Yberre Tellerie*.

Olazarra: 1887 *Olazarre*.

Oxangurenzar: 1949 *Oinxane*, 1950 *Ontxarre*.

Basobaltza: [Basobaltze].

Bakiosakon: [Bakiosakone].

- Gipuzkoan ere:

Hernanin, Tellabidek (1995) *Epele* jaso du, gaur egungo izen ofiziala *Epela* bada ere.

Eibar eta Elgetako Toponomastikan San Martinek (2001) ere, adibide urri batzuk ematen ditu:

Askasibar bolu (A): 1857, casa *Ascasibare* (Nomenclátor).

Ojanguren (E): 1857, casa *Ojangurene* (Nomenclátor).

Zabale (E): 1857, casa *Zavale* (Nomenclátor).

- Hauekin batera ez dira ahaztu behar Euskaltzaindiak Nafarroa Garaian, Lapurdin, Nafarroa Beherean eta Zuberoan arautu izan dituen herri-izen ugari:

Lapurdi: Arrangoitze, Azkaine, Hazparne, Uztaritze...

Nafarroa Beherea: Isturitze, Donazaharre, Larzabale, Ibarre, Ortzaize, Urepele...

Zuberoa: Barkoxe, Berrogaine, Ozaze, Garindaine, Mendibile, Onizegaine, Domintxaine, Aloze...

Nafarroa Garaia: Taxoare, Galoze, Sartze, Itzalle, Apardoze, Orontze, Ezkarotze, Bidankoze²¹...

- Arabako toponimia txikian González-ek (1985-1989) ere bokal paragogikodun leku-izen batzuk jaso ditu:

Mendialdean:

Maeztun: Zabale.

Agurainen:

Donemiliagako Aspurun: Ibarre.

Langarikan: Langaricarane.

Barrundiako Larrean: Ibarre, Zabale.

Vitoria-Gasteizen:

Martiodan: Onderre.

Añanan:

Ollabari eta Langraiz Okan: Salbazarre.

---

21. Euskaltzaindiaren onomastika batzordea (1997): "Nafarroako toponimia nagusiaren normalizazio irizpideak", *Eusker*a XLII.

Zuian:

Urkabustaizen: Chorrote.

Aramaion: Ibarre, Arane, Lekuestugane.

Aialan:

Laudion: Regata de Arane, Zabale, Arane, Tontorre, Etxezarre, Arroyo Zabale, Sakone, Elorritxugane, Zenagortagane, Goikogane.

Lopez de Guereñu-k (1989) egindako lanean ere, Arabako toponimian, bokal paragogikodun zenbait leku-izen aurki daitezke, besteak beste:

Ache, baserria Laudion.

Antezarre, Nubillan.

Arane, XIX. m. Langarikako parajea, Aramaioko Etxaguen-go baserria, Laudioko baserria.

Arene, XVI. m. Gereñuko parajea.

Bidicarre, Gazeo-Langarikako mugarriketako parajea.

Jugache, 1724 Andra Mariaren ermita Jugon.

Karatxe, Barajuengo baserria.

Macache, Elgea mendilerroko parajea.

Ollazarre, Olabarrin.

Onderre, Martiodan.

Pitisarre, Toberan.

Recabastarre, Baranbion.

Sarache, Amurrion.

Zabale, Laudioko baserria.

Zacone, Untzillako baserria.

Baserri-izenetan, idatzizkoan *-ena* edo *-enea* morfemen alde egiten den arren, *-ene* ere aurkitzen da. Azken hori XIX. mendetik aurrera indartsu agertzen da, eta ahozkoan ez da besterik aurkitzen. Bermeon behin baino ez da aurkitzen, Agirre auzoan, *-enea* forma. Bertan *-ena* morfemarekin batera:

Etxebarrimotzene: 1752 *Mochena*, 1753-54 *Echevarria mocena*, 1789 *Echevarria Mosenea*.

Donostian lan bi daude: batean²², *-enea* da leman ageri dena, idatzizkoan eta ahozkoan *-ene* nagusi bada ere. Ia etxe guzti-guztietan aurki daiteke *-ene* morfemadun aldaera. Bestean, ordea, Tellabidek (1995), ahozkoa oinarritzat izanda, *-ene* morfemadunak jarri ditu fitxaren buruan:

Adakoenea (1595 *Aldaco*, 1841 *Aldacoene/Aldacoenea*, 1860 *Aldacoene*). Aldacoene-berri (1862 *Aldacoene-berri*).

Aldakoene: *Aldacoene*.

Altxuenea (1841 *Alchuene*, 1860 *Alchubene*, 1862 *Alzuene*, 1862 *Alchuene* berri, 1864 *Alchuene*, 1989 *Altxuene*).

Altxuene: *Altxubene*, *Alchuene*.

---

22. Donostiako toponimia. Etnogintza. 1995. Donostia.

Andoizenea (1814-1851 *Andicene-chiqui*, 1841 *Andoicene mayor*, 1862 *Andoicene*, 1989 *Andoizene*).
 Andoizene: *Andoicene*, *Andresane*.

Aranzurienea (1841 *Aranzuria*, 1860 *Aranzuri*, 1862 *Aranzuriene*, 1864 *Aranzuri*, 1939 *Aranzuriyena*, 1989 *Aranzuriene*).
 Aranzuriene: *Aanzuyene*, *Anzuiene*; *Aranzuri*; *Aranzuriene*.

Arraskuenea (1805 *Arrasquene*, 1841 *Arrascuene*, 1860 *Arraque*, 1862 *Arrasquene*, 1989 *Arraskene*).
Arrasquene-chiqui (1805).
 Arraskene: *Arrasquene*.

Balardienea (1841 *Balardiene*, 1860 *Balardia*, 1862 *Balardi*, 1989 *Balardiene*).
 Balardiene: *Balardi*, *Balardi*, *Balardia*.

Bikarionea (1860 *Bicariyone*, 1989 *Bikariyoene*).
 Bikariyoene: *Vicario-eche*, *Vicariyo-eche*, *Vicariyoene*.

Bizentxoenea (1841 *Bisenchone/Binsinseea*, 1862 *Bicenchoene*, 1885 *Visunchene*, 1989 *Bizentxone*).
 Bizentxone: *Vicenchoene*, *Vicenchone*.

Boleagillenea (1841 *Boleaguiñene*, 1844 *Boleagillene*, 1860 *Boleaguinene*, 1989 *Boleaguillene*).
 Bolagillene: *Bolañene*, *Bolaguiñene*.

Boltsagillenea (1860 *Bolsaguillene*, 1864 *Bolsaguille*, 1989 *Boltsaguillene*, *Poltsallene*, *Pultseillene*).
 Boltsagillene: *Poltsallene*, *Pultseillene*, *Bolsaguille*, *Bolsaguillene*.

Gasteluene (1841,1844).
 Gazteluene: *Gaztelune*, *Gaztelu*.

Joxebenitoenea (1989 *Joxebenitoene*).
 Joxebenitone.

Joxerramonenea (1989 *Joxeramonene*).
 Joserramonene.

Juanbeltranenea (1841 *Juan Beltran / Juan Betrenea*, 1862 *Juan de Beltrán*, 1864 *Juan Beltranen-echía*, 1989 *Juanbeltrenene*).
 Juanbeltrane: *Juan Beltranen echia*, *Juan de Beltran*.

Juanatxoenea (1805 *Juanachonea*, 1841 *Juanachoene*, 1844 *Juanachoene*, 1860 *Juanachoene*, 1862 *Juanachoene*, 1864 *Juanachoene*; 1989 *Juanatxene*, *Juananea*, *Juanatxone*, *Juanantxone*).
 Juanatxene: *Juananea*, *Juanatxone*, *Juanantxone*, *Joanasorene*, *Juanachoene*.

Katalintxoenea (1841 *Catalinchoene*, 1844 *Catalinchoene*; 1989 *Katalintxoene*).

Katalintxoene: *Katalintxo*, *Katalintxone*, *Catalincho*, *Catalinchoene*.

Kataliñenea (1844 *Catalinene*, 1864 *Cataliñene*; 1989 *Kataliñene*).

Kataliñene: *Catalinarene*, *Cataliñene*.

Manterolaenea (1591 *Manterola*, 1814-1851 *Manterolanea*, 1841 *Mantolaene*, 1860 *Mantolene*, 1860 *Mantulene*, 1862 *Manioléne*, 1864 *Mantolaene*; 1989 *Juanmarienea*, *Mantulene*).

Juanmarienea: *Mantulene*, *Mantolaene*, *Mantolene*.

Markosenea (1841 *Marcosene*, 1841 *Marcosenea*, 1860 *Marcosene*, 1862 *Marcoséne*, 1862 *Marcoséne*, 1864 *Marcosene*; 1989 *Markosene*).

Markosene: *Markoxene*, *Marcosene*.

Martutene (1803 *Martutene*, 1841 *Martutene*, 1864 *Matutene*; 1989 *Martutene etxea*).

Martutene.

Mitxelena (1841 *Michelene*, 1841 *Michelene*, 1862 *Micheléne*, 1864 *Michelene*; 1989 *Mitxelene*).

Mitxelene: *Michelene*.

Molino Peruene (1844).

Peruene: *Peruene*.

Morianaenea (1814-1851 *Moriana*, 1841 *Moriana*, 1841 *Moriana*, *Mariene*, 1860 *Moriene*, 1864 *Moriana*; 1989 *Moriene*).

Moriene: *Moriana*.

Purrustenea (1841 *Feliperena*, 1860 *Purrustene*, 1862 *Purrusténe*, 1864 *Purrustene*, 1864 *Feliperene*; 1989 *Feliperena*, *Filipenea*, *Purrustene*).

Purrustene: *Purrustene*.

Donostia inguruko beste udalerrri batzuetan, Tellabidek (1995) Donostiako Toponimi Erregistroan ere honelakoak jaso ditu:

Astigarraga: *Alorrene*.

Hernanin: *Antonene*.

Pasaian: *Azkuene*: *Axkuene*, *barrio*.

Renteria: *Atxuania*: *Atxuanea*, *Uxuene*.

Usurbil: *Santuene*.

Hondarribian Furundarenak (2002) egindako lanean ere *-ene*-dun aldaerak aurki daitezke, gutxi badira ere.

Arotzenea: 1733 *Arozenea*, 1785 *Arotzenea*, 1867 *Arotcene*.

Josepatxonea: 1912 *Josefacho*, 1993 *Josefatxone*, *Josefataxona*, *Josepatxonea*, *Joxepatxonea*.
 Laulanea: 1857 *Lanlauenea*, 1868 *Laulaenea*, 1895 *Laulaene*, *Laulanene*, *Sosuenea* o *Sosuene*.
 Maintziaenea 1734 *Mantziene*, 1992 *Mantzine*.
 Malkarrone: 1869 *Malcarrone*.
 Matutenea: 1787 *Matutenea*, 1857 *Matunea*, 1866 *Matutiena*, 1908 *Martutenea*, 1943 *Martutene*.
 Nojuronea: 1787 *Nojuronea*, 1819 *Nojuroenea*, 1867 *Lu(z/r)urienea*, *Lujurienea*, *Lujuenea*, 1868 *Nujurienea*, 1931 *Lujuene*, [Lujunia], [Lujune].
 Patxikotzenea: 1982 *Patxikotz-enetik*, 1990 *Patxikotzene*.
 Pauloarotzene: 1927 *Pauloarotzene*.
 Perukonea: 1610 *Perucorena*, 1639 *Peruquenea*, 1698 *Perucone*, 1811 *Perucoene*, 1817 *Perucone*.
 Triazene: 1610 *Triacene*.
 Tximistenea: 1866 *Chimistenea*, 1921 *Chimistene*.

Urretxu eta Zumarragako toponimia lanean Ugartek (1998) *-enea* ageri du idatzikoan, sarritan gidoiez bereizita eta inoiz *-ene*-dun interferentziaren batekin.

Artetxenea, Artetxeneaetxeberria baina Artetxeneberria (1877 *Artechene-berria*) eta Artetxenezarra (1877 *Artechene-zarra*).
 Epeldenea mayor (1739 *Epelde maior*, 1741 *Epeldene mior*, 1749 *Epelden Maior*, 1810 *Epeldenea mayor*, 1828 *Epeldenia mayor*, 1859 *Epelde mayor*).
 Epeldenea menor (1739 *Epelde menor*, 1741 *Epeldene menor*, 1749 *Epelden menor*, 1828 *Epeldenia menor*, 1848 *Epeldenea menor*).
 Ahozko bilketa gutxi dago. Ahozkoan bai *-ena* eta bai *-ene* aurki daitezke; bigarrena desagertutako etxeak adierazteko ere.
 Eurtzane, parajea; Fermiñene; Karlosena; Martzeliñorena; Praixkorena [Praixkona]; Prontxone; Prontxoneballarea; Santiñe; Zeferinonea, [Sebeñone]. *-enekoa*, *-ene* ekiditeko erabiltzen da: Martxielenekoa, Damasonekoa.

Ermuko toponimiaren inguruko lanean Aranberrik (2001) *-ene* genitiboa *-enekoa* formaren azpian ageri du: Mugertzanekoa, Patrinekkoa, Segundanekoa, Torteroanekoa, Okarizenekoa, Arotzanekoa...

Basauriko toponimian Ros-ek (1997), adibide gutxi ditu, eta gehienak, ahozkoak dira:

Hurtadona: [Urtaune], [Urtune], [Urtene], [Urteune].
 Miriena [Miriñe].
 Atutxena (1807 *Atucha*, 1854 *Atuchena*, 1928 *Atuchene*).

Lezamako toponimia lanean Bidartek eta Etxebarriak (2003) ere adibi-deak dituzte. Gehienak XIX. mendearen azkenetakoak eta XX. mendekoak.

Alejandritone.
Alejandrone.
Bekoguardeane.
Bixentekoane.
Diegone.
Guardeane.
Zugastiena: 1868 *Zugastiene*.
Markoena: 1889 *Marcoene*.
Dontxiena: 1923 *Dontxine*.
Zapatariena: 1935 *Zapatariñe*.
Txikitonea: 1940 *Chiquitone*.
Olazene: 1983 *Olasene*.

Euskal Herritik kanpo baina euskararen eremu historikoetan ere, bokal paragogikodun zenbait adibide aurki daitezke:

- Errioxa eta Burgoseko euskal jatorriko leku-izenetan Merino-k (1978), bokal paragogikodun leku-izenak urriak badira ere, baten batzuk erakusten ditu:
  - Errioxan
    - Ganbizarre / Lambizarre (*Lambizarna*, 1752).
    - Zalduarre / Zaldubarre.
    - Subizarre (monte en la cuenca del rio Najerilla).
    - Grañon, esaten du Merinok, «se llamó *Granone* (1073)».
  - Burgosen:
    - Ezkerre.
- Aragoiko leku-izen batzuek ere, Irigoienek (1986) erakusten duenez, bokal paragogikoa dute: Benabarre, Chivarne.

Exonimoetan ere ageri da. Hau da, kanpoko herri-izen batzuei ere, beraiekin izan den harremana dela eta, euskaldunek tradizioz horrelaxe deitu izan diete: Lizundiak (2002) adierazten duenez, Sanandere, Karize... baita Madrile, Parise, Akize, Paue... ere.

5. Laburbilduta

Artikulu leku-izenetan pixkanaka sartu da. Leku-izen ugarik ez dute inoiz artikulurik izan, eta artikulua hartu izan duten leku-izenek, generikotasunetik sortuta espezifikotasunerako bidean galdu egin dute. Gaur egun artikulua gabeko leku-izenak erabiltzen dira. Generikotasunetik hurbil daudenek baino ez dute artikulua mantentzen, baina deklinatzean, baita inesiboan ere, artikulua galdu egiten dute. Idatzizkoan, baserri-izenetan eta zenbait paraje esanguratsutan artikulua, edo beharbada hobeto legoke *-a* bukaera esatea, sistematikoago jaso da. Hau da, eskribauek eta notarioek *-a* bukaeradun aldaerak errazago erabiltzen dituzte, *-a* bukaera gabekoak eta, kontsonantez bukatutako izenetan, bokal paragogikodun aldaerak baino. Kasu batzuetan, *-a* amaieradun aldaera horiek

gaztelaniaren arauetatik hurbilago daude, azentuazioaren aldetik. Azentua azken silaban duten leku-izenak, oxitonoak, *-a* bokala gehituz gero, paroxitono bilakatzen dira eta gaztelaniaren erregelataraz errazago egokitzen dira. Beraz, onargarriagoak dira ([Egí, urrengo etzie dá], baina gaztelaniaz [Egía, es la próxima casa]). Beste kasu batzuetan, eskribauek bokal paragogikoa itxi den *-a* bokaltzat hartzen dute eta *-e>-a* bilakatzen dute. Ondorioz, sortzen dituzten leku-izenak euskararen araei jarraitzen ez dieten hitz elkartu eta eratorriak dira (*Ondarre*, errotaren izena da, baina goiko parajearen izena *Ondarraburu* jaso izan da, *Ondarburu* lehenago jasota egonda ere; *Txarale* parajearen beheko aldea *Saralape* moduan ere jaso da, *-a* bukaeradun aldaerarik jaso ez den arren eta lehenago *Saralpe* jasota egon arren). Eskribauen zuzentzeko edo azentuazioa gaztelaniaren arauetara egokitzeko joera hau XIX. eta XX. mendeetan ageri da.

Bokal paragogikoa ere pixkanaka sartu eta zabaldu da. Lehenengo agerraldiak XVII. eta XVIII. mendeetakoak dira eta XIX. mendean indartsuago agertzen da. Baserri-izenetan nagusi diren *-a* bukaeradun aldaerak *-e* bokal paragogikodunekin txandakatzen dira hasiera-hasieratik, XVIII. mendearen azkenetatik (*Arana / Arane, Ondarra / Ondarre, Gibela / Gibe*). Kasu horietan kontsonante hutsez bukatutako aldaerak gutxitan azaldu izan dira. Paraje-izenetan, berriz, errazagoa da hiru aldaerak jasotzea (*Gortaederra / Cortaeder / Cortaerre*, [Górtarre]; *Gogensabala / Goyenzabal / Gonchabale*). Hala ere, badira paraje-izenak artikulurik jaso ez dutenak. Orduan, kontsonante hutsez bukatutako aldaerak paragogikodun aldaerekin txandaka agertzen dira (Emparan / Empare, *Gaztelugach / Gaztelugache*). Gaur egun, bokal paragogikoa zabaldu-zabaldurik dago, eta salbuespentzat jotzen diren leku-izen batzuetara ere, betiere hiztunen arabera, zabaltzen hasi da.

Bibliografia

- Allika, I. eta Uriarte, B.: *Bermeoko leku-izenen billketa*, Argitaratu gabea.
- Aranberri, F. (2001): *Ermua-Eitzaga leku-izenak. Gure izanaren barrena*, Onomasticon Vasconiae 22, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Bidart, A. eta Etxebarria, A. (2003): *Lezamako toponimia*, Lezamako Udala, Labayru Ikastegia.
- Euskaltzaindiaren Gramatika batzordea (1985): *Euskal gramatika. Lehen Urratsak I*, Iruñea.
- Euskaltzaindiaren Onomastika Batzordea (1997,3): "Nafarroako toponimia nagusiaren normalizaziorako irizpideak", *Euskera* XLII, 653-666, Bilbo.
- Furundarena, J. J. (2002): *Hondarribiko toponimia*, Onomasticon Vasconiae 23, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Gaminde, I. (2002): "Bizkaiko euskararen ezaugarri fonologiko batzuen inguruan", *Euskalingua* 1, 41-46.
- González Salazar, J. (1985-1998): "Toponimia menor de Alava", *Cuadernos de Toponimia*, I.-VIII. DFA.
- Gorrotxategi, M. eta Salaberri, P. (2000): "Toponimia txikia arautzeko irizpideak", *Euskera*, Separata, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Irigoyen, A. (1986): *En torno a la toponimia vasca y circumpirenaica*, Universidad de Deusto, Bilbao.
- Izengabea (1995): *Donostiako toponimia. Etnogintza*, Donostia.
- Lizundia, J. L. (2002): "Sobre el uso y abuso de los exónimos", *Euskera* XLVII, 589-594, Bilbo.

- Lopez de Guereñu Galarraga, G. (1989): *Toponimia alavesa seguido de mortuorios o despoblados y pueblos alaveses*, Onomasticon Vasconiae 5, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Merino, J.B. (1978): *La lengua vasca en La Rioja y Burgos*, Logroño.
- Michelena, L. (1990): *Fonética Histórica Vasca. ASJU IV*, Serie «Obras completas de Luis Michelena» I, Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia.
- Ros Cubas, A. eta Cabello, J.M^a (1997): *Basauriko toponimia*, Basauriko Udala, Labayru ikastegia, Bilbao.
- San Martin, J. (2001): *Eibar eta Elgetako toponomastika*, Onomasticon Vasconiae 21, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Tellabide, J. (1995): *Donostiako Toponimia Erregistroa*, Donostiako Udala, Donostia.
- Ugarte Garrido, J. L. (1998): *Urretxu eta Zumarragako toponimia*, Onomasticon Vasconiae 18, Bilbo, Euskaltzaindia.

Siglak:

BUA: Bermeoko Udal Artxiboa.

BFA: Bizkaiko Foru Aldundiko Artxiboa.

Korrejimendua (BFA.K.)

Busturiko Tenentzia (BFA.Bust.)

VEKA: Valladolideko Errege Kantzelaritzako Artxiboa.

VEKA S.V. C931

VEKA SV L1657/6

